

Werner Schmidt

Socialistisk förnyelse

Följande är ett utdrag ur Werner Schmidts mycket väldokumenterade bok *C-H Hermansson, En politisk biografi* (s. 333-371). Utdraget handlar om den kris som det svenska kommunistpartiet (SKP) genomgick under 1960-talets första hälft, särskilt händelserna under åren 1963-64.

Under 1963 fördes en intensiv debatt inför partiets 20:e kongress, som hölls i januari 1964. Där fick det ”gamla gardet” (med gamle ordföranden Hilding Hagberg i spetsen) ta ett steg tillbaka och epoken C-H Hermansson tog sin början. Det ”gamla gardet” behöll dock majoriteten i centralkommittén och det skulle dröja till 1968 års kongress innan ”hermannsoniterna” konsoliderade sin ställning.

Följande text läses med fördel ihop med artikelsamlingen [Debatt i svenska kommunistpartiet \(SKP\) 1962-63](#), som innehåller ett urval av de debattinlägg som SKP:s huvudorgan *Ny Dag* publicerade inför kongressen.

Martin F 11/4 2015

Ett parti i kris

I mitten av 1963 rapporterade pressen om öppna motsättningar i Sveriges kommunistiska parti. De offentliga spekulationerna började efter att *Dagens Nyheter* i maj hade kommit över ett brev som Sven Landin och Yngve Johansson året innan riktat till partiets centralkommitté. Den omedelbara anledningen till brevet var valfiaskot i september 1962.¹ Brevskrivarna bedömde det som ”allvarligt att partiet jämfört med 1960 års val förlorat över 30.000 röster eller nära en femtedel av väljarna”. Förlusterna skyldes huvudsakligen på bristande förtroende för partiet, framför allt i sådana frågor ”som rör företeelser i socialistiska länder”. Partiets ståndpunkter, framhävde de, ”dikteras därvidlag av de motiv som berörda broderparti anför, som regel utan att avseende fästs vid reagenser inom arbetarklassen i det egna landet”. Som senaste exempel anfördes partiledningens ”reservationslösa försvar” av byggandet av Berlinmuren i augusti 1961, som ”bidragit att avhända partiet tusentals väljare i 1962 års val”. Det framfördes även krav på avveckling av partiets skola i Bad Doberan i DDR² och på att centralkommittén borde ”vidta lämpliga åtgärder för att avveckla den hemliga diplomati som kännetecknar relationerna mellan vårt parti och broderpartierna, framför allt i de socialistiska länderna”. Avslutningsvis påtalades också ”bristen på förnyelse och förnygring i [parti-]toppen”.³

Partiordföranden Hagberg försökte bagatellisera det offentliggjorda brevets betydelse. I en tidningsintervju sade han sig inte kunna komma ihåg något sådant brev eftersom det efter valet 1962 förekommit många diskussionsinlägg och många olika ståndpunkter i partiet.⁴

Hösten 1963, några månader före SKP:s 20:e kongress, fick pressen åter tillgång till ett parti-internt brev. Denna gång hade 29 yngre medlemmar riktat ett kritiskt brev till centralkommittén

---

¹ *Dagens Nyheter* 31/5 1963.

² Jag använder statens självbeteckning *Deutsche Demokratische Republik*, DDR.

³ ”Framställning av Sven Landin och Yngve Johansson till CK-mötet den 6-7 okt.” [2-4 nov 1962], Fritjof Lagers arkiv, vol 3, Arab.

⁴ Se Aktennotiz, Sappmo Berlin, DY 30/IV 2/20/577.

och för säkerhets skull också till var och en av dess ledamöter. De skickade dessutom brevet till TT och huvudstadens morgontidningar.⁵ Tonen och de politiska kraven i ”de 29:s brev”, som det snart kom att kallas, var mycket försiktigare än i Landins och Johanssons brev. Men det stora antalet undertecknare, deras betydelse som partiets framtidshopp, det faktum att det omedelbart publicerades i pressen och att allt detta skedde mitt i den samtidigt pågående kongressdebatten gav ändå denna skrivelse en större politisk tyngd.

De 29 klagade över att tillståndet varken i ungdomsförbundet eller i partiet ”är gynnsamt för att låta yngre krafter utvecklas. Detta är så mycket mer beklagligt eftersom det samtidigt råder ett starkt uppsving för det politiska intresset bland svensk ungdom”. Partiets möjlighet att vinna inflytande bland denna politiskt intresserade ungdom, ”vilket självklart är av avgörande betydelse för hela partiets framtid, kompliceras av att det råder en utbredd passivitet i stora delar av partileden”. Undertecknarna tryckte starkt på att partiet måste driva en självständig politik, ”i överensstämmelse med våra socialistiska målsättningar” och — underförstått — inte som hittills en ’svanspolitik’ i förhållande till socialdemokratin. Avslutningsvis ställde de några frågor med förväntning om ”klara ställningstaganden” från CK:s sida som sedan skulle ”ligga till grund för en omfattande debatt inför partiets kongress”:

Har SKP en tillräckligt klart utarbetad politisk linje för att föra fram partiet och attrahera de många arbetare, tjänstemän och intellektuella som idag stöder socialdemokratin? Har vi möjlighet, att driva en aktivare politik över ett bredare register än för närvarande, t.ex. ideologiskt, kulturellt, ungdomspolitiskt, i tjänstemannafrågor etc., för att effektivare kunna anknyta till olika kategorier? [...] Vilka åtgärder kan man vidta för att anknyta till de vänsterströmningar som f.n. utvecklas inom socialdemokratin och isolera dennas högerfalang? Har vi gjort allt som kan göras för att genomföra den nödvändiga personella förnyelsen på alla nivåer?

Brevet diskuterades på CK-mötet i slutet av september. Hermansson vände sig i debatten mot de inlägg som ville ”stämpla de 29:s brev som partifientlig verksamhet”.⁶ Efter mötet både lugnade och varnade CK-ledamöten John Takman i ett brev Bo Gustafsson, en av de 29:

”De 29:s brev” var det väl inte många som blev illa berörda av. Jag tyckte det var magert men f.ö. inte på något sätt anstötligt. Däremot tycker jag — och det tycker säkert alla andra i c x också — att det är för jävligt med den eller dem som springer till motståndarpressen med sådana brev.⁷

På centralkommitténs uppdrag kallades de tre överlämnarna av brevet — Randi Christiansson, Kjell E. Johansson och Lars Werner — till samtal med Hagberg, Hermansson och Gunnar Öhman. Enligt ett senare meddelande till CK-ledamöterna kunde det konstateras att ”några politiska meningsskiljaktigheter inte förelåg”.⁸

I borgerliga tidningar bedömdes däremot brevets innehåll som mera dramatiskt. Under rubriken ”29 unga hotar splittra kommunisterna” ansåg Svenska Dagbladet det inte vara osannolikt att denna oppositionsgrupp, ifall den inte fick fram sina krav på förnyelse i partiet, kunde bryta sig ut och bilda ett folksocialistiskt parti efter dansk förebild. Formeringen av ett sådant tredje arbetarparti som skulle attrahera även vänsterflygel inom socialdemokratin ”skulle kunna skapa en mycket intressant politisk situation i Sverige”.⁹

Hur var då situationen i partiet denna höst, några månader innan den historiska 20:e kongressen

---

⁵ Bland de 29 fanns Gunnel Granlid, Bo Gustafsson, Kjell E. Johansson, Benne Lantz, Bertil Måbrink, Ola Palmaer, Britta Ring, Sture Ring och Lars Werner.

⁶ Se Takmans anteckningar från mötet i hans privatarkiv, Vol. 335.5 Kommunismen, SKP.

⁷ Brev till ”Kamrat Bosse”, 14/10 1963, Takmans privatarkiv.

⁸ Se AU-möte 30/9 1963 och AU:s brev till CK-ledamöterna 29/11 1963.

⁹ Svenska Dagbladet 15/10 1963.

skulle äga rum? Förelåg det inte några större politiska meningsskiljaktigheter, så som partiledningen lät påskina? Eller fanns det i själva verket de allvarliga splittringstendenser, som spekulerades om i pressen?

”Fy fan”, utbrast Bo Gustafsson redan i maj 1962 i ett brev till Takman, ”vilken dammhög vårt parti blivit. Föreställ dej vad som skulle kunna hända [i kommunalvalet] i höst, om vi fortsätter att stagnera. Jag är rädd. Förstår inte partiledningen att vår politik numera är en klassisk 'svans'-politik?”¹⁰ Takman kunde inte annat än att hålla med om den unge kamratens beskrivning av partiets tillstånd, även om han ansåg att en ”del av din kritik mot de ledande kamraterna är kanske en aning hård”.¹¹ Han hade själv upprepade gånger, bland annat i brev till Fritjof Lager, luftat sina farhågor om partiets framtid. Så här skrev han i juli 1963:

Det är fan ta mej många år sen det hände att en partiförening eller fackklubb reagerade omgående i form av en namninsamlingskampanj, en uppvaktning för en ambassad e.d. [...] Det är framförallt i Clarté som det uppfostras en ung och mycket vital generation med aptit på politiska studier och politisk handling. Denna generation saknar — med all rätt — respekt för trötta, försiktiga, fysiskt orörliga och intellektuellt petrifierade [förstelnade] partifunktionärer.¹²

I sitt svar på ett tidigare klagobrev från Takman höll Lager med om att det låg ”mycket i vad du säger att det inte längre liknar mycket av en rörelse, och det är en hård kritik. Det värsta är att den i långa stycken är riktig, så långt jag begriper. Vi har stelnat till i en byråkratism, som kan medföra dödliga sjukdomar.”¹³ Den motivering som Bo Gustafsson gav till Takman varför han var med om att formulera och underteckna 'de 29:s brev' uttryckte säkert en övertygelse som omfattades av flertalet inom partiet inför 20:e kongressen: Det väsentliga motivet var ”att partiledningen får klart för sig att vi inte kan fortsätta 'muddling along' utan svåra följder för partiet”.¹⁴

Omedelbart efter fiaskot vid kommunalvalen 1962, då partiet med 3,8 procent av rösterna nådde det sämsta resultatet sedan 1940 (om man bortser från det specifika ATP-valet 1958), försökte Hagberg i sina kommentarer — med hänvisning till ökningen av de båda arbetarpartiernas sammanlagda andel av väljarkåren, som emellertid helt byggde på socialdemokraternas frammarsch — omdefiniera partiets nederlag till en ”vänsterseger” och beteckna valet som ett ”arbetarval”.¹⁵ Men den beprövade definitionsakrobatiken fungerade inte längre. Missnöjet i partiet hade nu vuxit sig så starkt att medlemmarna än en gång inte lät sig nöjas med överslättande förklaringar. Bo Gustafsson kommenterade i *Ny Dag* Hagbergs skönmålning med dessa bevingade ord: ”En vänsterseger till och vi är förlorade.”¹⁶ Kritiken blev nu inte bara mera frispråkig utan också mera omfattande och började rikta sig mot alla sidor av partiets verksamhet.

Aksel Larsens spöke

Debatten i det svenska partiet utvecklades under stark påverkan av skeendet i grannländerna Danmark och Norge. I det danska kommunistpartiet hade den interna uppgörelsen med '1956' orsakat en djup splittring.¹⁷ Dess ordförande Aksel Larsen kastades 1958 ur sitt eget parti och bildade året därpå Sosialistisk Folkeparti (SF). I folketingsvalet 1960 lyckades SF vinna 6,1 procent av rösterna och elva mandat, medan kommunistpartiet försvann ur tinget. I Norge var

---

¹⁰ Brev 28/5 1962, i Takmans privatarkiv.

¹¹ Brev 1/6 1962, i ibid.

¹² Brev till Lager, 27/7 1963, i ibid.

¹³ Brev till Takman, 24/7 1963, i ibid.

¹⁴ Brev till Takman, september 1963, i ibid.

¹⁵ Se *Ny Dag* 22 och 24/9 1962.

¹⁶ *Ny Dag* 29/9 1962.

¹⁷ Se Ekman Jørgensen 2002, 5 45-78.

mönstret annorlunda. Det norska SF utgick från socialdemokratin. En grupp kring tidskriften *Orientering* hade allt sedan början av 50-talet utgjort en oppositionsgrupp inom det norska arbetarpartiet DNA. Huvudfrågan gällde NATO-anslutningen och senare atombombsfrågan. DNA drog sig inte för att utesluta Orienteringsgruppen. Det norska SF bildades 1961 av de uteslutna socialdemokraterna och tidigare partilösa, inspirerade av Larsens framgångar. Även detta parti hade omedelbar framgång i valet samma år.

Diskussionerna i SKP efter valfiaskot 1962 fick mot denna — den möjliga framgångens — bakgrund en särskild relevans och sprängkraft.

De första tecknen på 'folksocialistiska' aktiviteter i SKP började uppmärksammas redan i början av januari 1959. Då lät Nils Bejerot distribuera Aksel Larsens bok *Den levende vejen* i såväl kommunistiska som vänster-socialdemokratiska kretsar. Bejerot fortsatte sedan att hålla igång en diskussion om ett folksocialistiskt alternativ och i februari 1961 organiserade han en liten konspirativ sammankomst ned Aksel Larsen i Stockholm.¹⁸ I november samma år informerade han Sixten Rogeby om att det verkar

som om det börjar lossna på allvar och en organiserad verksamhet växa fram, i första hand med sikte på en debattbok [ ] med en rad vänstersossar och bolsjevikiska reformister i författarregistret. Vi får se vad det kan bli av det här, men [socialdemokraten Hans Göran] Franck har en rad kontakter och Sven [Landin] likaså.

Man planerade också ett månadsblad i stil med norska *Orientering*.¹⁹ Denna verksamhet resulterade slutligen i en konspirativ sammanslutning som kallade sig 'Studiegrupp 64. I en "t.v. exklusivt intern" förteckning över gruppen upptogs i november 1963 bl.a. kommunisterna Bejerot, Kjell E. Johansson, Yngve Johansson, Sixten Rogeby och Sven Landin, socialdemokraterna Svengöran Dahl, Bo Hammar och Sten E. Kjellman, författarna Jan Myrdal och Kurt Salomonson samt några fredsaktivister från Kampanjen mot atomvapen (KMA).²⁰

Hammar och Dahl var också såsom ledande clartéister engagerade i aktiviteter för att skapa ett folksocialistiskt alternativ till både SAP och SKP. "Mitt första initiativ som nybliven Clarté-ordförande i Stockholm", framhäver Hammar,

var att inbjuda Aksel Larsen att tala på ett Clarté-möte [8/4 1962]. I det kommunistiska högkvarteret blev Hilding Hagberg upprörd över att Clarté hade inbjudit en renegat som Aksel. Han misstänkte med all rätt att det fanns idéer i Clarté om ett nytt socialistiskt parti i Sverige modell SF. I det längsta vägrade det kommunistiska partitryckeriet, som vi anlidade, att leverera inbjudningskortet till mötet.²¹

Clartéveteranen John Takman protesterade i ett brev till Hammar mot att han arrangerat ett möte med den man som "åstadkommit en ödesdiger splittring i dansk arbetarrörelse" och som därför "betraktas självfallet med största misstro av alla kommunister". Håller Clarté på "att bli kärnan till ett tredje arbetarparti", lät han ett tiotal — anonyma — "fina fackliga kamrater" bekymrat undra.²²

Socialdemokraterna var lika oroliga som kommunisterna för ett svenskt SF-parti. Clarté hamnade på den socialdemokratiska "stupstocken. Ingvar Carlsson var SSU-ordförande och höll i yxan tillsammans med bl a Thage Peterson". Clarté anklagades åter för att vara en kommunistisk täckorganisation, men denna anklagelse var vid denna tid enligt Hammar "mindre befogad än på

¹⁸ Se brev från Bejerot till Takman, 15/1 1959, brev från Lager till Takman, 11/2 1961, i Takmans privatarkiv.

¹⁹ Brev från Nils Bejerot till Sixten Rogeby, 29/11 1961, i Rogebys personarkiv (Arab), vol 6.

²⁰ Listan finns som bilaga till ett brev från Studiegrupp 64 (Nils Bejerot), 23/11 1963, i Rogebys personarkiv.

²¹ Hammar 1992, s. 56f.

²² Takmans brev till Hammar, 2/5 1962, i Takmans privatarkiv.

länge”. I början av sextioalet ”fick ickekommunisterna en allt mer framskjuten position i Clarté, som började dra till sig många unga och radikala socialdemokrater. Det var väl därför Ingvar och Thage blev rädda”.²³

I samband med Aksel Larsens Stockholmsbesök ville några medlemmar i den socialdemokratiska studentklubben i Stockholm också bjuda in honom som talare vid ett möte. SSU- och SAP-ledningen larmades då av Birger Elmér från Grupp B (senare IB), som också informerade SSU om vilka av förbundets medlemmar som samtidigt var clartéister. ”Med facit i hand”, skriver Lars Olof Lampers, ”skulle företrädare för SSU då ha frågat dessa om de var medlemmar i Clarté och om de ljög uteslöts de. Om de talade sanning men uppgav att de inte tänkte lämna Clarté, uteslöts de också.”²⁴ I anklagelserna mot de socialdemokratiska clartéisterna, påpekar Bo Hammar, ”framfördes de oförenliga påståendena att Clarté dels var en kommunistisk täckorganisation, dels ett centrum för en ny vänstersocialistisk partibildning, något som den kommunistiska partiledningen fruktade mer än allt annat”. Men inga argument hjälpte, fortsätter Hammar:

Jag och min vän Svengöran Dahl, som tillsammans med mig var den mest kände socialdemokraten i Clarté kallades upp till partihögkvarteret på Sveavägen 68. Med darrande knän stegade vi in i SSU-ordförande Ingvar Carlssons rum där vi fick varning och gult kort. Det skulle bli rött kort och uteslutning om vi inte snarast lämnade Clarté [...] Inte tänkte vi bryta med våra vänner och kompisar i Clarté för att få vara kvar i Ingvars och Thages ganska mossiga och trista SSU.²⁵

Orsaken till socialdemokratins drastiska agerande var hotet från det danska och norska exemplet. Efter valet 1960, där det danska SF fått nästan 150 000 röster, räknade de danska socialdemokraterna med att en tredjedel av dessa kommit från egna tidigare väljare. Det norska SF:s framgång året därpå ”sågs ha inneburit en chock för det norska Arbeiderpartiets ledning som det tog lång tid att hämta sig ifrån.”²⁶

Kunde SF-alternativet kännas besvärande för SAP så var det ett existentiellt hot för Hagbergs SKP. Aksel Larsens spöke svävade därför över hela förnyelsedebatten ända fram till 20:e kongressen. I en artikel med rubriken ”Förnyelse”, som publicerades i november 1963 som särtryck i *Ny Dag*, målade Sven Landin fan på väggen: ”Man måste allvarligt räkna med att om 20:e partikongressen ej medför sådana förändringar, som av medlemmar och väljare uppfattas som verklig förnyelse, riskerar partiet att i 196466 års val röna ett liknande öde som partierna i Norge och Danmark m.fl. länder.”²⁷

Hermanssons återkomst som redaktionschef för *Ny Dag*

Exakt tio år efter hans första utnämning till politisk redaktör och redaktionschef för *Ny Dag* övertog Hermansson i januari 1959 åter huvudansvaret för centralorganet, efter att först under ett års tid ha delat ansvaret med förre chefredaktören Gustav Johansson.²⁸ Han stannade på denna post ända fram till den 20:e kongressen.

Men denna gång fyllde han funktionen på ett helt annat sätt än tidigare. Han var inte längre den följsamme partisoldat som under åren 1949-50 troget och ofta mot sina egna övertygelser propagerat partiledningens politik. Det som låg mellan hans första och andra period som ansvarig för *Ny Dag* var det kathartiska '1956'. Han utnyttjade nu sina möjligheter som chefredaktör för att

---

²³ Hammar 1992, s. 58.

²⁴ Lampers 2002, s. 315f.; se även Kanger & Gummesson 1990, s. 106f.

²⁵ Hammar 1992, s. 58f.

²⁶ Lampers 2002, s. 316.

²⁷ *Ny Dag* 9/11 1963.

²⁸ Se AU 9/1 och 4/12 1958.

bidra till att försiktigt förändra partiets kurs. Denna påverkan måste naturligtvis ske utifrån de allmänna riktlinjer som formulerats av kongresser och andra valda organ.

Det fanns någonting nytt i *Ny Dags* ledare, en i detta sammanhang ovanlig försiktighet, en stil och ett intellektuellt förhållningssätt som avvek från ledarspalternas brukliga kommuniké- och förkunnelsejournalistik, även från den som hade präglat hans tidigare period. Hermansson knöt nu an vid den eftertänksamma försiktighet som han exemplariskt visat i det redan citerade talet i november 1956 i Medborgarhuset i Stockholm. Läsare som var förtrogna med *Ny Dag*-ledarnas retorik kunde inte undgå att uppmärksamma detta. Sixten Rogeby, tidningens före detta Moskva-korrespondent, skrev i april 1959 till Hermansson:

I din artikel ”Partiet och Gomulka” [ ] lade jag märke till att du introducerade ett nytt ord, ett ”förefaller”, dvs ett ”torde”. Så vitt jag kan minnas har jag inte sett det förut i sådana sammanhang. Det var inte särskilt demonstrativt, men det förekommer på tre ställen, var alltså ingen tillfällighet utan markerade en avsiktlig inställning. Med hänsyn till ämnet trodde jag mej också förstå att den gäller inte bara för det enskilda fallet utan i princip.²⁹

Det som glädde Rogeby och väckte försiktiga förhoppningar föll knappast i allas smak. Många önskade en återgång till de klara och entydiga riktlinjer som präglade centralorganets ledarsida under Gustav Johannsons dagar. En av dem var John Takman. Han började intrigera mot Hermansson och fick snart också Hagbergs öra. I juli 1961 utnyttjades Hermanssons tjänstledighet för ett rådslag med *Ny Dags* 'sommaredaktion, där förutom Takman och Hagberg även Nils Lalander, tidigare *Ny Dags* korrespondent i DDR, Carl Gunnar Edanius och Arne Söderquist deltog. Det råde, enligt Takman, ”en enhällig indignation mot dem som jag kallar den malajiska huvudkrymparligan”.³⁰ Det ansågs vara nödvändigt att handla.

Under hösten kontaktade Hagberg sin gamle vedersakare Nils Holmberg. Trots alla differenser i övrigt delade den senare — till skillnad från Hermansson — Hagbergs uppfattning om den avgörande betydelsen av intima relationer till de socialistiska länderna — än så länge i varje fall. Hagberg erbjöd Holmberg att bli redaktör för en planerad veckoupplaga av *Ny Dag*. Han skulle stå helt självständig i förhållande till den övriga redaktionen.³¹ Holmberg accepterade. Med en sådan pålitlig redaktör hoppades Hagberg inte bara kunna motverka Hermanssons kritiska och relativt självständiga syn på utvecklingen i de socialistiska länderna. På sikt räknade han väl med att även ersätta honom med Holmberg. Hermansson anade tydligen vad som var i görningen. När partiets arbetsutskott i januari 1962 beslöt ”att på prov under 6 månader anställa Nils Holmberg med uppgift att redigera *Ny Dags* veckoupplaga” anmälde Hermansson ”reservation mot beslutet”.³²

Manövern misslyckades. Utan chefredaktörens stöd blev Holmbergs situation på *Ny Dag* ohållbar och han avgick rätt snabbt. Han reste ännu en gång till Kina där han tidigare arbetat som *Ny Dags* korrespondent. När han kom tillbaka började han framträda som en av de främsta försvararna av det kinesiska kommunistpartiet KKP:s positioner i den alltmer oförsonliga konflikten med det sovjetiska partiet.

Förnyad debatt om 'personkulten'

Hösten 1960 besökte Hermansson med en kulturdelegation Folkrepubliken Kina. Tillsammans med författaren Erik Asklund, skulptören Bror Marklund och arkitekten och tecknaren Mats Erik Molander (Mem) färdades de under en hel månad med flyg, tåg och båt genom detta jätterike.

²⁹ Brev 26/4 1959, i Arab, Sixten Rogebys personarkiv, vol 6.

³⁰ Se Takmans brev till Bo Gustafsson, 16/7 1961, i Takmans privatarkiv.

³¹ Se Berntson m.fl. 1969, s. 5f.

³² AU-möte 16/1 1962.

Det var under denna tid som brytningen skedde med Sovjetunionen. ”Den sovjetiska ambassaden såg tillbommad och stängd ut. På olika håll visades vi ofullbordade stålverk och andra anläggningar, varifrån de sovjetiska experterna hemkallats.”³³

Konflikten mellan det sovjetiska och det kinesiska partiet skärptes under 1963. Den polycentrism som enligt Togliatti präglade den kommunistiska världsrörelsen kunde genom den öppna konflikten för första gången också upplevas subjektivt av varje medlem i det svenska partiet. Hagberg och hans meningsfränder krävde ett klart ställningstagande: SKP skulle rätta in sig i Moskvas led och fördöma KKP. I en uppmärksam ledare under rubriken ”Om det djupt tragiska och det djupt nödvändiga” tog Hermansson öppet ställning mot ordförandens linje. Han skrev bl.a.:

De kommunistiska partiernas medlemmar har under de senaste åren gjort några mycket bistra erfarenheter. Först fick de lära sig, att förstatligande av produktionsmedlen och upprättandet av socialistiska produktionsförhållanden icke var tillräckligt för att garantera en socialistisk demokrati i ett socialistiskt land och att som ledare för ett kommunistiskt parti kunde utvecklas en tyrann, som brutalt likviderade partikamrater och i hägn av sin maktställning under många år skadade socialismens sak.

Nu lär de sig ännu en bitter läxa. Upprättandet av arbetarmakt och socialism garanterar icke automatiskt att förhållandet mellan staterna blir harmoniskt och utmärks av ett förtroendefullt samarbete. Även mellan socialistiska stater kan finnas konflikthanledningar, som tar sig drastiska uttryck. [...]

Det behöver inte särskilt understrykas, hur djupt tragisk vi finner denna utveckling. [...] Det djupt nödvändiga är att denna beklagliga utveckling icke får förlama kommunistiska partiets insatser för de viktiga frågor som nu står inför den svenska arbetarklassen och det svenska folket.³⁴

Konflikten med Kina låg också bakom den nya debatt om Stalin och 'personkulten' som Chrusjtjov satte igång på det sovjetiska partiets 22:a kongress i oktober 1961. Kineserna hade efter 1956 fortsatt med att framhålla Stalins 'förtjänster' i samband med sin allmänna kritik av besluten från SUKP:s 20:e kongress, framför allt av den fredliga samexistensens politik.

Enligt Åke Sparring är det svårt att veta om *Ny Dags* långa referat av den kinesiske premiärministern Zhou Enlais tal på SUKP:s 22:a kongress ”var ett olycksfall i arbetet eller ett medvetet försök från chefredaktören C. H. Hermanssons sida att provocera fram en debatt som också blev följden”. Som indicium för att det kunde röra sig om en medveten handling framhåller Sparring att Hermansson även ”senare visat att han icke är rädd att ta upp också 'känsliga' ämnen”.³⁵ Hermansson publicerade vid samma tid även Togliattis inlägg i den förnyade debatten om 'personkulten'. I en rapport inför det italienska partiets centralkommittébekräftade Togliatti sin kända ståndpunkt — som även delades av Hermansson — att hela problematiken inte gick att reducera till personliga brister hos Stalin. Både Zhou Enlais tal och Togliattis rapport publicerades i *Ny Dag* ett par dagar innan Hagberg inledde en serie på fyra artiklar under rubriken ”Om personkulten”.³⁶ Han stod fast vid den snäva användningen av begreppet:

Begreppet personkult — som nära förbundits med Stalins namn — kan väl närmast förstås som ett uttryck för personligt ledarvälde, ett övergivande av den kollektiva ledningens princip, ett åsidosättande av medlemmarnas demokratiska rättigheter och inflytande i organisationen.

Detta problem var emellertid löst i Sovjetunionen, menade Hagberg i enlighet med den officiella sovjetiska linjen. Men vid årsskiftet 1961/62 var det inte längre — som 1956 — bara Hermans-

---

³³ Hermansson 1993, s. 168.

³⁴ *Ny Dag* 25/9 1963, omtryckt i Hermansson 1974, s. 22f.

³⁵ Sparring 1965, s. 31.

³⁶ *Ny Dag* 23-27/11 1961.

son som vägrade följa ordföranden i dennes följsamhet visavi Moskva. Trots sin fåordighet talar protokollen från AU-mötena i början av 1962 ändå ett tydligt språk om den oenighet som rådde i partiets högsta ledning i denna fråga. Den 16 januari antecknas i protokollet att en tidigare tillsatt kommittémed uppgift att behandla uppgörelsen med personkulten på SUKP:s 22:a kongress hade befriats från sitt uppdrag. I stället överfördes uppdraget ”till tillsatt kommittéför taktiska frågor”, bestående av Fritjof Lager, Erik Karlsson och Hermansson. Dessa lade den 24 januari fram en diskussionsplattform som godkändes av AU ”för utsändning till CK-medlemmar” inför mötet i mitten av februari. Men en vecka senare ifrågasattes den redan godkända plattformen igen och det talades om ett dokument som skulle läggas ”till grund för vidare diskussion”. Det utarbetades tydligen en andra version, men den blev underkänd och den 12 februari beslöt AU att i stället skicka den första versionen till CK för diskussion.³⁷

På CK-mötet i februari uppstod en hetsig debatt om den framlagda diskussionsplattformen. Norrbotteningen Helmer Persson vände sig mot sådana formuleringar som att ”det tjänar inget förnuftigt ändamål att i dag framhäva ett kommunistiskt parti som ledande parti, centrum eller förtrupp för hela världens arbetarrörelse” och att det inte kan ”befordra den svenska revolutionens intressen, att vårt parti för många människor framför allt framstår som en propagandist för Sovjetunionens utveckling, samhällsskick och aktuella politik. Skulden härför ligger delvis i vår egen propaganda, som dröjer kvar i det passerade behovet att 'försvara Sovjetunionen.’” Persson önskade i stället ”en större skicklighet vid försvaret av Sovjetunionen”. I det sammanhanget riktade han också ett angrepp mot Hermanssons redigering av *Ny Dag*. Det framgår inte närmare av protokollet vilka konkreta anklagelser han hade riktat mot Hermansson, men denne reagerade skarpt. Han krävde att Persson antingen tog tillbaka sin kritik av *Ny Dag* eller gjorde en anmälan till kontrollkommissionen.

Debatten utmynnade slutligen i en allmän diskussion om partiets politik. Några talare började också tala om en nödvändig förnyring av partikadern. ”Om vi inte i tid förnyngar i partiet”, framhöll Rolf Utberg, ”kan det bli ödesdigert”. Hermansson betvivlade emellertid att ”en mekanisk förnyring” skulle vara det rätta botemedlet mot partiets letargi. Vad som i stället krävdes för partiets tillfriskning var en politisk förnyelse.³⁸

'En av de största politiska besvikelserna i mitt liv'

Medan diskussionen om personkulten kunde uppfattas som en mera teoretisk eller politisk-ideologisk fråga och som någonting som hörde historien till fick diskussionen om partiets förhållande till öststatssocialismen ny aktualitet genom byggandet av muren i Berlin den 13 augusti 1961.

I likhet med debatten om personkulten gick meningarna isär även här. I distriktsstyrelsernas utvärderingar av kommunalvalet hösten 1962 rådde stor enighet om att diskussionen om Berlinmuren väsentligen bidragit till valfiaskot. Det fanns emellertid ingen enhetlig uppfattning om hur partiet borde ha reagerat på ”radions och TV:s sätt att förmedla dessa händelser”, detta ”propagandanummer”. Medan Bohusläns distrikt kritiserade att partiledningen undvikit att ”verkligt diskutera och förklara” Berlinmuren och Göteborgs distrikt kritiserade partiledningens ”undvikande och nästan ursäktande attityd” i denna debatt, ifrågasatte andra distrikt om det verkligen var nödvändigt för partiet att försvara allt som sker i de socialistiska länderna. Distriktsledningen i Gävleborg undrade i sin rapport till particentralen:

---

³⁷ Se AU-mötena 16/1, 24/1, 1/2 och 12/2 1962.

³⁸ Se CK-plenum 17-18/2 1962.

Vi anser att partiet onyanserat och på grund av en felaktig grundsyn, tar fel ståndpunkter till dessa internationella problem [...]. I dessa frågor föreligger i vårt nu en kompakt ovilja gentemot partiets framträdande under valet, och naturligtvis också tidigare Hildings svar i TV:s utfrågning rörande Berlinmuren, där han nästan föraktfullt lät förstå att det ”var visst några som skjutits vid berlinmuren” men det hände ju en olycka i Enschede också [...].³⁹

Hagberg försvarade omedelbart före valet byggandet av Berlinmuren i en artikel i *Ny Dag*. Muren var enligt honom en förståelig och nödvändig reaktion mot ”den systematiska skadegörelsen” mot DDR ”i syfte att förbereda det nya storkriget”. Den ”jämnade vägen för en fredsuppgörelse i det tyska folkets intresse, den betjänar alltså fredens sak”.⁴⁰

I överläggningar med en SED-delegation efter valet försökte Hagberg förmedla intrycket av att ”det rådde klarhet och förståelse” hos Sveriges kommunister om murens nödvändighet. Vad svensken i gemen beträffar kan han möjligen ha svårt att förstå ”att det måste skjutas”, men han viftade snabbt bort problemet med hänvisning till att ”de tyska kamraterna naturligtvis förstår bättre de tyska problemen”.⁴¹ I SED -ledningen visste man emellertid att Hagberg inte gav en helt korrekt bild av läget i SKP.

Efter en rundresa i Norrbotten rapporterade DDR:s korrespondent i Sverige att kommunisterna i norr visserligen hade försökt försvara Berlinmuren i valrörelsen och argumenterat mot den borgerliga och socialdemokratiska propagandan, men det märktes att denna propaganda även påverkat många kommunister. ”Ännu mera påtagligt”, fortsatte han, framträder detta problem i huvudstaden: ”I Stockholms partiföreningar är det många som säger: Det är Berlin som bidragit till valförlusten. På ett kommunistiskt gruppmöte i en av Stockholms sydvästra förorter yttrade sig elva av tolv närvarande mot DDR:s skyddsåtgärder och bara en försvarade dem. Man tog särskilt ställning mot gränsorganens ingripanden.”⁴²

Särskild uppmärksamhet och irritation i SED-ledningen hade redan tidigare väckts av en ledare i *Ny Dag*, författad av chefredaktör Hermansson. Han hade i slutet av augusti tagit upp den hett diskuterade problematiken under rubriken ”Frontstaden Berlin”, men han gjorde det inte på det reservationslöst försvarande sätt som Hagberg. För att kunna bedöma DDR:s åtgärd, framhöll han, måste man förstå att förhållandena alltjämt var ”onormala i Tyskland”. Det kunde vara svårt för oss här i Sverige ”att helt föreställa oss den upphettade atmosfären i ett Berlin, som förblivit frontstad efter nära 20 år”. Och det var också ett faktum ”att varje fall av skottlossning frenetiskt utnyttjas av den skadliga propaganda, vars uppgift är att söka förhindra lugn, ordning och normala förhållanden i Tyskland”. Men trots detta, underströk han, måste gälla för det svenska partiet: Även om vi känner ”allmän sympati” för det socialistiska uppbygget i DDR, så får detta ”inte hindra oss att kritiskt granska vissa åtgärder. Det är sålunda svårt att förstå alla fall av skottlossning vid försök till gränsöverträdelser.” Han betecknade muren i Berlin som ett ”oting”, och det var ”särskilt beklagligt [...] när en statsgräns går rakt genom en stad”.⁴³

Erich Glückauf, Sverigeemigrant och under de sista krigsåren även medarbetare på *Ny Dag*, gjorde SED -ledningen uppmärksam på Hermanssons artikel. Den förmedlade enligt honom intryck att ”båda sidor hade lika mycket skuld för situationen i Berlin, och sedan kulminerar det hela till och med i påståendet att DDR skulle tillgripa onödigt skarpa åtgärder”.⁴⁴ SED -ledningen

³⁹ CK-plenum 2-4 nov. 1962, bil.: A U:s skrivelse till CK -ledamöter 26/10 1962.

⁴⁰ Hagberg, ”Våldet, demokratin och muren i Berlin”, *Ny Dag* 6/9 1962.

⁴¹ Aktennotiz: Empfang der Delegation des ZK bei Gen. Hagberg am 12.10.1962, DY 30/IV 2/20/298, dok. 442.

⁴² ADN 20/9 1962: Diskussion zu den Schutzmassnahmen der DDR, DY 30 IV 2/20/303.

⁴³ *Ny Dag* 24/8 1962.

⁴⁴ Brev från Erich Glückauf till Florin, 8.9.62, DY 30/ IV 2/20/298.

vidarebefordrade en insändare, som Glückauf hade skrivit, till *Ny Dags* redaktion. I den sade han sig inte tvivla på att svenska folket ”är fyllt av tacksamhet” gentemot DDR:s stridskrafter vid ”skyddsmuren i Berlin” eftersom dessa ”med gott samvete, i humanistisk anda och med äkta kärlek till det egna folket försvarar freden även för det svenska folket”. Hermansson avböjde att publicera insändaren med motiveringen att han »inte trodde det skulle vara klokt och tjäna vår gemensamma sak”.⁴⁵

Efter valnederlaget 1962 började också de första rösterna höras som ifrågasatte lämpligheten av partiets studieverksamhet i Bad Doberan/DDR, i ett främmande land.⁴⁶ Hermansson tog upp frågan på CK-mötet i november samma år. Han presenterade handskrivna ”synpunkter på våra ’utlandsförbindelser’”. De innehöll fem punkter:

Att partiskolan i BD resp svenska avdelningen vid partiskolan i Moskva indrages; Att vårt parti upphör med att ställa folk till förfogande för utländska radiostationer;

Att vår press indrager korrespondenter i utlandet som den inte själv betalar; Att systemet med av andra partier betalda utlandsseminstrar i princip avvecklas; Att som grundval för studiearbetet och den ideologiska fostran i vårt parti i största möjliga utsträckning lägges litteratur utarbetad och tryckt i Sverige, icke i utlandet.⁴⁷

”Jag har upplevt en del politiska besvikelser i mitt liv”, skriver Hermansson i sina *Minnen*, ”men det här tror jag var en av de största. Vid omröstningen om förslaget fick det en röst, min egen! En intetsägande resolution antogs som hänvisade de förslag jag ställt till arbetsutskottet.”⁴⁸

Arbetsutskottet avvisade förslaget och beslöt i stället att planlägga ”studieverksamheten i BD och Moskva” fram till hösten 1963. Dagen därpå försvarade Hagberg öppet utnyttjandet av den öst-tyska skolan i en artikel i *Ny Dag*: ”Vår studieverksamhet har på senare tid underlättats av att vi kunnat hyra en skola i Bad Doberan. Vi har enbart svenska lärare och redan har åtskilliga hundratals parti- och [ungdoms-]förbundsmedlemmar — mest i korta kurser — haft tillfälle att pröva denna skola.”⁴⁹

Diskussionen om skolan började på allvar efter att *Dagens Nyheter* i maj 1963 hade publicerat Landins/Johanssons brev, i vilket de hade krävt skolans avveckling. I början av juni reste journalisten Staffan Heimersson från *Aftonbladet* till Bad Doberan, fotograferade skolbyggnaden och fick också — efter ett telefonsamtal med particentralen i Stockholm — komma in i skolan och ta några bilder.⁵⁰ Med reportaget i *Aftonbladet* startade sedan en presskampanj mot SKP:s skola i DDR. Den resulterade i förstärkta krav inom partiet att stänga den, och i början av september beslöt slutligen partiets arbetsutskott att vidta ”de nödvändiga åtgärderna för avvecklingen av den permanenta studieverksamheten i BD”.⁵¹

Partiets förhållningssätt gentemot de skilda företeelserna i de socialistiska länderna utmynnade slutligen inför SKP:s 20:e partikongress i den avgörande diskussionen om partiets självständiga roll i svensk politik.

---

⁴⁵ Brev från Erich Glückauf an die Redaktion *Ny Dag* och Hermanssons svar 20/11 1962, DY 30/ I V 2/20/298.

⁴⁶ Se Schmidt 2002, s. 353ff.

⁴⁷ Bilaga till protokollet från CK-sammanträdet 2-4/11 1962.

⁴⁸ Hermansson 1993, s. 212.

⁴⁹ Hagberg, ”Organisationsfrågor för kommunistiska partiet”, *Ny Dag* 27/11 1962.

⁵⁰ Se Aktennotiz, DY 30/IV 2/20/577.

⁵¹ AU-mötet 2/9 1963.

SKP:s 20:e kongress

I samband med publiceringen av Landins/Johanssons brev började det också spekuleras i pressen om Hagbergs försvagade position. Kommentarer utgick ifrån att han troligtvis skulle återväljas på kongressen i januari 1964, men samtidigt gissade man att Hermansson — och möjligtvis också Axel Jansson — så småningom skulle få spela en större roll. Hermansson hade börjat uppmärksammas av en större allmänhet när han fick plats i riksdagens andra kammare. I enlighet med beslutet av Stockholmsdistriktets valkonferens avlöste han Gustav Johansson efter halva mandatperioden i januari 1963. Samtidigt ersatte Gunvor Ryding från Göteborg Knut Senander. Det var en planerad förnying av riksdagsgruppen.

Samtidigt med de båda kommunisterna tillträdde ett tiotal övriga nya riksdagsledamöter. De blev tillsammans avfotograferade i *Dagens Nyheter* när de klev upp för den stora trappan i riksdagshuset. Rubriken lydde: ”På väg uppåt”.

I spalten ”Man talar idag om ...” presenterade *Aftonbladet* den 11 januari den nyblivne riksdagsmannen ”Hermansson, Carl-Henrik, 45 år”. Han karakteriserades som ”intelligent och cynisk”. Inom parentes förtydligades att de flesta politiska ledare med tiden blir cyniska, men att ”Hermansson torde ha haft goda anlag redan från början. Vad intelligens beträffar är den hans privatsak: riksdagen kommer inte att utnyttja den egenskapen hos honom.” *Aftonbladet* informerade sina läsare också om att Hermansson ”varit respektlös mot stalinismen redan innan det var passande att vara så” och att han är ”inne på försök att förnya den svenska kommunismen”.

Under sensommaren 1963 återkom i politiska kretsar ”med alltmer bestämd envishet”, som tidningen *Se* uttryckte det i slutet av september, ryktet att Hagberg ”lär fundera på att dra sig tillbaka”. Det betungande politiska arbetet hade tagit hårt på hans krafter och ”han kanske 'kastar in handduken' redan före nästa års valrörelse”, trots ”rekreationsvistelserna på Krims Ryska Riviera vid Svarta havet”. Gissningarna snurrade vilt, ”men som troligaste 'kronprinsen' utpekas 46-årige chefredaktören i *Ny Dag*, C.-H. Hermansson”.⁵²

Gissningen fick omedelbart en auktoritativ bekräftelse. Hagberg meddelade på CK-mötet i september, som diskuterade de '29:s brev, att han tänkte avgå som partiordförande. Enligt protokollet motiverade han sitt beslut med att det fanns ”ett starkt behov av en giv som även genom personförnyelse kan ges effekt. Min hälsa har försämrats och jag hinner bli folkpensionär före nästa kongress”.⁵³ Var dessa hans verkliga motiv? I sina memoarer lät han en annan sanning krypa fram: Hans beslut hade föranletts av ”det långvariga krypskyttet och intrigmakeriet från en del framträdande partimedlemmar”. Han nämnde de 29:s brev, ”en smådeskrift som under-tecknarna villigt distribuerade till massmedia” och i vilken det ”förkastades det mesta av partiets tidigare insatser”. Men han avfärdade ”kampanjen mot mig och den tidigare partiledningen” som ”en blandning av förtal och insinuationer”.⁵⁴ Den versionen tycks överensstämma bättre med det faktiska skeendet än det officiella protokollet.

Henning Nilsson hade på ett tidigare Au-möte frågat Hagberg om han hade för avsikt att sitta kvar som partiordförande efter kongressen. Men den gången tog ingen upp ”Hennings propå”. När han ett par veckor senare återkom med samma fråga beslöt AU att ordförandefrågan borde hänskjutas till den kongresskommission som skulle sammanträda senare på hösten. Men på nämnda c K-möte i september ”tog Hilding helt överraskande ordet och förklarade att han inte

---

⁵² De svenska kommunisternas blivande partichef är ett TOPPNAMN I FÖRMÖGENHETSKALENDERN!”, *Se*, 26/9 1963.

⁵³ Protokoll CK-plenum 27-29/9 1963.

⁵⁴ Hagberg 1995, s. 141.

tänkte fortsätta som partiordförande eftersom ingen i AU hade vänt sig mot Hennings propå”.⁵⁵ Nilsson försvarade sitt agerande med hänvisning till ”en utbredd uppfattning i vårt parti” att det behövs ett byte på ordförandeposten. Som lämplig person på denna post nämnde han Hermansson. Enligt Takmans anteckningar från mötet blev det ingen diskussion. Han noterade bara att Folke Liljesson från Karlstad ansåg att ”C.H.:s inställning till internationalismen gör att han inte kan komma ifråga — om han inte reviderar sin uppfattning”. Som exempel på bristande internationalism nämnde han Hermanssons motstånd mot skolan i Bad Doberan.⁵⁶

När ordförandefrågan sedan i beslutad ordning behandlades på ett möte med AU och kongresskommissionen den 18-19 november var Hermansson inte närvarande på grund av sjukdom. Hagberg höll fast vid sitt beslut att avgå och motiverade det, enligt Lagers anteckningar, ”med att han fyller 65 år 1964 och att hans hälsa — alldeles riktigt — inte varit den bästa under senaste året, eller åren. Ingen hade något att invända?” Det rådde också enighet om Hermansson som efterträdare. Både Hagberg och Lager tog kontakt med Hermansson, som bad om betänketid. I samtal med Hagberg hade Hermansson — enligt Lagers anteckningar — anfört tre betänkligheter:

- 1) C.H. anser sig ha haft och allttjämt har för dålig kontakt med och erfarenhet av de svenska arbetarnas organisationer;
- 2) C.H.:s fysiska kondition är inte den bästa (hjärtbesvär);
- 3) C.H.:s och Hildings uppfattningar om vårt partis internationella förbindelser stämmer inte överens.

I slutet av november informerades c x -ledamöterna om det aktuella läget:

Partiordförande Hilding Hagberg har mycket bestämt förklarat att han inte

vill återväljas till partiordförande. Vid det utvidgade Au-sammanträdet den 18-19 november berördes frågan om efterträdare och stor samstämmighet rådde om C.-H. Hermanssons lämplighet. Kamrat Hermansson var dock av sjukdom förhindrad att delta i sammanträdet och han har bitt om betänketid.⁵⁷

Under hela hösten pågick en intensiv kongressdebatt i *Ny Dag*. Dess frispråkighet gjorde intryck även på den borgerliga pressen. ”I Hermanssons tidning *Ny Dag*”, kunde man läsa i *Expressen*, ”har det den senaste tiden förts en ivrig ideologisk debatt om partiets framtida inriktning. Ett fritt och öppet meningsutbyte vilket vi i kommunistpartiet alltid har varit för, har det oskyldigt förklarats från Hermanssons chefredaktörsrum. Samtidigt har det varit fullt klart att pilarna har varit riktade framför allt åt ett håll: den gamla partiledningen med Hagberg i spetsen.”⁵⁸

Men tre veckor efter AU:s information till centralkommittén överraskades partikamraterna av ett uttalande i *Dagens Nyheter* som Hagberg lämnat utan minsta förvarning eller samråd med ledningen: Han sade sig plötsligt ”vilja stå kvar som ordförande om kongressen så beslutade”. Dagen därpå bekräftade han detta inför AU. ”Efter alla kringelkrokarna”, noterade Lager, ”tog jag upp mitt gamla förslag”, som gick ut på att Hagberg skulle omväljas på kongressen och Hermansson bli vice ordförande. ”Vi hade då fria händer att byta på ordf.-platsen under kongressperioden. C.H. finge tid att arbeta sig in i jobbet och vissa andra kaderfrågor kunde lösas utan pressande tidsnöd.” Men inte heller denna gång nappade någon på hans förslag. Hermansson sade varken ja eller nej till förslaget att bli vice ordförande. Däremot förklarade han sig, enligt Lager, ”villig att bli ordförande i riksdagsgruppen och på det sättet avlasta H.H.” Efter detta möte

⁵⁵ Lagers personarkiv, vol 23, Anteckningsbok, 1/12 1963.

⁵⁶ Takmans privatarkiv, vol. 335.5, Kommunismen, SKP.

⁵⁷ AU:s brev Till CK:s medlemmar och suppleanter samt KK:s ledamöter, 29/11 1963.

⁵⁸ ”Hilding Hagberg går. 'Rike' Hermansson blir ny partichef för kommunisterna”, *Expressen* 13/11 63.

var Lager ändå ganska säker på att hans förslag till slut skulle vinna.⁵⁹

Så blev det också. Vid sista AU-mötet före kongressen beslöts att uppdra åt Lager och Erik Karlsson ”att som AU:s mening framföra omval av Hilding Hagberg som ordf., val av CH Hermansson som vice ordf.”.⁶⁰ Den senare gjorde enligt Lager

vissa reservationer, som uppenbarligen dock inte var så allvarligt menade utan mest formella. Uppenbarligen är C.H. intresserad — starkt intresserad — av att bli partiordförande. Positionen tilltalar honom. Han tycker dock ha vissa tvivel, inte på sig själv, på att han kan vinna partifolkets stöd. Och det tvivlet vittnar om hans uppfattningsförmåga.⁶¹

Avgörandet kom slutligen på CK-mötet den 2 januari 1964, dagen före kongressens öppnande. Lager och Karlsson lade fram AU:s förslag. I den följande debatten försvarade ledamöterna från Norrbotten sin ordförande genom att rikta ett angrepp mot utmanaren Hermansson. Bland anklagelserna fanns att Hermansson året innan tillsammans med andra nya riksdagsmän hade deltagit i en ceremoni på slottet. ”Där satt de kungliga damerna och diplomatfruarna i lätta och eleganta klänningar”, berättade han, ”och vi där nere i överrock, galoscher och hatt. Jag hade inte hatt utan en pälsmössa som jag hade ärvt — men att jag hade en fin pälsmössa anklagades jag vid detta CK-möte av norrbottningen Helmer Persson?” Men huvudanklagelsen var att han underminerade det goda och intima samarbetet med broderpartierna i de socialistiska länderna. Då reste sig Hermansson och lämnade mötet.⁶² AU:s förslag blev också CK:s förslag: Valberedningen skulle rekommendera kongressen omval av Hagberg och val av Hermansson som vice ordförande.

”Inför en till trängsel fylld plenisal”, informerade *Ny Dag* den 4 januari 1964 sina läsare, ”öppnades på fredagsförmiddagen Sveriges kommunistiska partis 20:e kongress i riksdagshuset.” Fritjof Lager hälsade inte bara de 326 valda ombuden välkomna utan också ”representanter för svensk och utländsk press, liksom för Sveriges Radio-TV”.⁶³ Det var ”de öppna dörrarnas kongress”, den första kongress i svensk partihistoria som var öppen för press och allmänhet.

Hagberg inledde diskussionen om verksamhetsberättelsen. Han tog upp den kritik som sedan valnederlaget 1962 allt mera intensivt riktats mot partiets osjälvständiga hållning visavi socialdemokratin. Han medgav att den nuvarande socialdemokratiska ledningen saknade ”både idéer och kurage” för att ”styra Sverige på en socialistisk utvecklingsväg”. Men, menade han, den kommer att bli tvingad därtill av själva utvecklingens obönhörliga gång:

Vi lever nu i kommunismens århundrade. Med nya tider följer nya seder. Med den fredliga samlevnaden följer tvånget till fredlig tävlan. De socialistiska resultaten i denna tävlan kommer att animera vår arbetarklass till dåd. [...] Den svenska regeringen och dess parti kommer i eget intresse att tvingas lyssna till kommunisternas förslag. Det har de gjort förut, många gånger. Detta nödtvång att lyssna och lära kommer att bli allt starkare när de socialistiska länderna inom kort går förbi kapitalismen.

Så kommer det att gå därför att vi har ett kommunistiskt parti.⁶⁴

Han presenterade här för häpna kongressledamöter i ett nötskal just den politik som kritiserats så hårt — senast i debatten inför kongressen — därför att den lett partiet i en djup kris: den deterministiska förhoppningens och det opportunistiska avvaktandets (*attentismens*) hela evangelium. Det gick ut på att i väntan på den fredliga tävlans framtida resultat fördjupa den redan uppnådda

⁵⁹ Lagers anteckningsbok, 21/12 1963.

⁶⁰ AU-möte 30/12 1963.

⁶¹ AU-möte 30/12 1963.

⁶² ZPA, DY 30 I V 2/20/581, Bericht über den XX. Parteitag der SKP.

⁶³ *Ny Dag* 4/1 1964.

⁶⁴ Hilding Hagberg, ”Verksamhet och uppgifter”, i *För vidgat folkstyre ...*, s. 24f.

”avspänningen inom arbetarrörelsen” eller — som oppositionen uttryckte det — att fortsätta med ’svanspolitiken’. När han mot slutet av sitt tal vände sig mot det farliga ”experimentet att framträda i grupperingar för att ge större eftertryck åt åsikter” och fördömde det därför att det hade ”utnyttjats av motståndarna för att skada vårt parti”; när han slog fast att ”när den fria diskussionen slutförts, när alla fått sjunga ut sin mening och kongressen sagt sitt ord, så sluter vi leden och uppträder som disciplinerade kommunister”; när han till slut deklarerade att då ”gäller majoritetens demokratiska lag” som måste godtas av alla ”som partiets lag”, då bröt — efter svaga, pliktskyldiga applåder — diskussionen lös. I inlägg efter inlägg kritiserades de gångna årens politik, krävdes en förnyelse av politiken och av partiet och en förnying av dess ledning.

Sedan talade Hermansson. Han hade till uppgift att inleda om CK:s uttalande ”För vidgat folkstyre — mot storfinansen”, ett slags handlingsprogram för resten av 1960-talet. Talet framstod som ett kontrastprogram till Hagbergs inledning. Hermansson talade konkret och byggde på resultaten av egna vetenskapliga studier över det dåvarande svenska samhällets politisk-ekonomiska struktur.⁶⁵ Genom dessa empiriska studier hade han kommit fram till att den dominerande motsättningen ”i våra dagars Sverige” var den ”mellan folket och storfinansen”:

Denna motsättning är vidare och mera omfattande än den grundläggande mellan arbete och kapital, men har samma ofrånkomlighet och skärpa. Den ligger som botten i praktiskt taget alla politiska frågor — från kampen för kortare arbetsvecka till markfrågorna och strävandena att frigöra kvinnan ur hennes dubbla slaveri.

Den röda tråden i den svenska arbetarrörelsens historia, fortsatte han, har ”varit kampen för folkstyre, för demokrati”. Det gällde att gå vidare på den inslagna vägen: ”Demokratin måste utvidgas till att gälla även det ekonomiska livet”. Folket skall bestämma, ”inte de femton familjerna som utgör storfinansens grädda”. Kampen för socialismen innebär därför ”demokratis fulländning”. Han tillbakavisade anklagelser att kommunistpartiet skulle ”ha uppträtt antinationellt eller antidemokratiskt”. Men, medgav han:

Vad vi kan förebå oss själva är att vi inte tillräckligt fördjupat analysen av det svenska samhälle där vår rörelse har sina rötter, sin dagliga strid och sin framtid, att vi inte i tillräcklig grad knutit an till det rika arv som de socialistiska pionjäreerna — Axel Danielsson och andra — gett oss och att vi inte alltid klart framhållit betydelsen av hela vår historiska miljö och det svenska folkets kamptraditioner — jag tänker särskilt på folkrörelsernas och den kommunala självstyrelsens stora vikt — för den sociala omdaningsprocessen, för det socialistiska uppbygget.

Han avvisade än en gång tanken på någon slags modell för denna sociala omdaningsprocess. Även om man inte kan bortse ”från de rika erfarenheter som ges av den framgångsrika kamp andra länders arbetarklass fört för socialismen” så kan ”former och framgångsmetoder från strider som förts i en annan historisk miljö än vår [...] icke vara riktninggivande”.

Det var visserligen ”av största betydelse [...] att vi kan övertyga våra socialdemokratiska arbetarkamrater och vänner om nödvändigheten att bilda en demokratisk kampfront mot de femton familjernas välde och mot de politiska krafter som försvarar detta”, det vill säga även mot socialdemokratin som ”hittills valt att regera med storfinansen”. Men det gällde dessutom ”att vinna anhängare och bundsförvanter bland andra klasser än löntagarna — [...] alla som har intresse av en radikal reformpolitik och utvidgat folkstyre.” Särskilt betydelsefullt ansåg han det vara att ”vinna två av de största grupperna i samhället, vilka samtidigt befinner sig i stark rörelse, nämligen ungdomen och kvinnorna”. Han konstaterade att ”kvinnornas sociala frigörelse” under de senaste åren

---

⁶⁵ *Koncentration och storföretag*, Stockholm 1959 och *Monopol och storfinans*, Stockholm 1962.

tagit stora steg framåt i vårt land. Den är ännu långtifrån fullbordad, men hos kvinnorna har väckts en ny medvetenhet som tar sig uttryck i starka krav på samhället. [...] Hos dagens kvinnor finns en spontan radikalism, som det är angeläget att bättre knyta an till.

Att även ungdomen ”länge befunnit sig i uppbrott från gamla positioner är klart, men dess väg är inte utstakad. Dagens ungdom är kritisk, ambitiös, offervillig. Men dess ideal är oklara, saknar ofta konsekvens och bestämd målinriktning.” Här har partiet och den socialistiska arbetarrörelsen ett stort ansvar.

Det gäller att ge folkstyrets och socialismens ideal en sådan utformning att de kan appellera till ungdomens fantasi och dådkraft. Visionen av ständig fred, en värld utan vapen och militär, med öppna gränser, utan ras- och klassförtryck, med människorna samverkande i frihet för det gemensamma bästa, arbetet befriat från all förnedring genom slaveri och utsugning, troner och vidskepelse borta — skulle inte den visionen kunna engagera vår tids ungdom?

Men detta är socialismens och kommunismens ideal, de som vårt parti företräder, tyvärr ännu utan tillräcklig kraft och stundom utan tillräcklig konsekvens. Men idealen finns där och lyser vår väg.

Dessa ideal, betonade han, ”är våra facklor och om dem gäller vad Pär Lagerkvist skrev i *Stormklockan*:

*Brinnen, I facklor — heta, röda!
Morgonen tändes av gnistor från er.
Solen själv skall belöna vår möda
— blott vi ej tyngas av tvivel ner.*⁶⁶

Dessa slutord åtföljdes, som bandupptagningen av talet dokumenterar, av långvariga, ovationsartade applåder. Efter Hagbergs föga upplyftande referat och den ibland gnälliga debatten om det som varit eller — snarare — icke varit, mottogs Hermanssons tal av den överväldigande delen av kongressen som en befrielse och ett löfte, som någonting de hade väntat på nästan alltför länge.

I diskussionen om verksamhetsberättelsen hade det redan framförts kritik mot den form av demokratisk centralism som gav valberedningen rätten att utan samråd med de till kongressen valda distriktsdelegationerna föreslå omval av partiordföranden. Efter Hermanssons tal tog sig distriktsdelegationerna den rätten. En efter en — 17 av 19 distrikt — uppvaktade de Hermansson och vädjade till honom att acceptera att bli vald till partiordförande. Det var endast Norrbotten-distriktet som fortfarande ville ha kvar Hagberg. Lager noterade i sin anteckningsbok: ”Jag vet inte men jag tror att det låg en ordnande hand bakom dessa uppvaktningar och att denna hand tillhörde Erik Karlsson.”⁶⁷ En annan gissning är att det var ledningen för Stockholmsdelegationen som hade koordinerat övertalningskampanjen.

”Hela trettondagshelgen”, skriver Hermansson i sina *Minnen*, ”gick jag och funderade på detta.” Varför tvekade han fortfarande? Han nämner både politiska och personliga orsaker. Han var kritisk mot partiets politik ”i vissa väsentliga delar. Det gällde attityden till Sovjetunionen och förhållandet till Sovjetunionens kommunistiska parti. Det gällde på det inrikespolitiska planet inställningen till socialdemokratin och dess politik.” På det personliga planet fruktade han ”de förpliktelse som ställningen som partiledare ofrånkomligen skulle föra med sig. Bl.a. skulle det innebära slutet på alla möjligheter till ett vetenskapligt författarskap.”⁶⁸

Å andra sidan hade Fritjof Lager säkerligen inte helt fel i sin bedömning att Hermansson var ”starkt intresserad” av att bli partiordförande. Han hade efter 1956 stannat kvar i partiet för att

⁶⁶ Hermansson, ”För vidgat folkstyre - mot storfinansen”, omtryckt i Hermansson 1974, s. 43f.

⁶⁷ Anteckning 26/2 1964 (understrykningar i orig.).

⁶⁸ Hermansson 1993, s. 213.

inte ”lämna över till dem som, säkert tillfälligt, dominerade det och utnyttjade alla möjligheter att söka knyta det svenska partiet fastare till SUKP och partierna i Östeuropa”. Nu hade tillfället kommit att ändra riktningen, och det var ju som ordförande han kunde påverka mest, kunde rätta till de sidor av partiets politik han var mycket kritisk mot. De tvivel som enligt Lager hade plågat honom — att han kanske inte kunde vinna partifolkets stöd — måste ju, om inte helt försvunnit, ändå ha blivit ordentligt försvagade efter alla uppvaktningar och det entusiastiska bifallet efter hans kongresstal!

Varför tvekade han ändå? Jag tror hans journalistkollega på *Ny Dag* Carl Gunnar Edanius i artikeln ”Så'n är CH Hermansson: Kommunisten utan vassa armbågar” beskrev ett karaktärsdrag som bidrog till hans tvekan:

När CH Hermansson plötsligt hoppade fram som partiordförande hade han tagit sats rätt länge. Jag vill inte säga att han stått och tryckt i ett hörn — men närapå. [...] frånvaron av vassa armbågar gjorde väl sitt till att han tryckte så länge. Läger man därtill en trulig blygsamhet, att hellre lyssna och tänka efter än att begära ordet och bara prata på, så träder bilden fram av den CH Hermansson som kongressen valde till partiordförande.⁶⁹

När han slutligen hade bestämt sig för att tacka ja var det journalisten Kaj Axelsson på *Aftonbladet* som först fick veta det. På grund av helgen hade tidningen besvärliga pressläggningstider och om man skulle kunna publicera nyheten om valet av ny partiordförande i den tidning som kom ut på trettondagens morgon måste man veta Hermanssons ställningstagande redan innan centralkommittén behandlat frågan. ”Att jag skulle bli föreslagen”, berättar Hermansson, ”hade 'Kajax' tydligen försäkrat sig om genom undersökande journalistisk verksamhet. Mitt eget journalistiska samvete talade för att jag skulle vara tillmötesgående.”⁷⁰

Den nya centralkommittén, som nu åter ändrade namn till partistyrelse, valde vid sitt första sammanträde den 5 januari Hermansson ”enhälligt” till ny partiordförande. Därefter hade Hagberg ”äran att överlämna ett meddelande från den nyvalda partistyrelsens första möte” till kongressen. Men han började inte med det meddelande som hela kongressen med spänning väntade på. Han informerade istället först om att partistyrelsen ännu inte valt ett nytt arbetsutskott, att man tillsatt en liten kommitté som har att förbereda nästa partistyrelsemöte, där det nya AU ska väljas, osv. Så äntligen, nästan i förbigående, meddelade han att ”vi har valt kamrat C.H. Hermansson till partiordförande”. Innan han kunde fortsätta med sitt kommunikémässiga meddelande avbröts han av långvariga applåder. Sedan förbluffade han åhörarna med påståendet att detta val ”i realiteten varit klart för samtliga kamrater i vårt AU, jämte den kommitté som CK tillsatte för att tillsammans med AU förbereda denna kongress. Dvs. det har varit helt klart för oss själva sedan ett par månader tillbaka?”

I sitt korta tacktal påminde Hermansson om att han ”varit väldigt tveksam inför detta val”, men att denna tveksamhet ”blivit kraftigt genomskjuten på denna kongress”. Senare, i sitt slutord till kongressen, tackade han ”för de löften om stöd som ni allesammans har givit” och han sade sig aldrig ha ”tvekat en sekund om att vi skulle ha varit överens om värderingen av denna kongress och om vad vi skall göra. Vi är väl alla överens om att detta har varit en minnesvärd kongress i vårt partis historia?” Sedan framförde han också ”ett tack till referenterna i den svenska pressen, i radion och TV. Vi har funnit en mycket stark strävan till saklighet och god vilja i era referat från kongressen och vi tackar er för denna insats!” Han betecknade det faktum att kongressen varit öppen för allmänheten och pressen som ”ett bidrag till utvecklingen av den svenska demokratin”.

⁶⁹ Carl Gunnar Edanius, ”Så'n är CH Hermansson: Kommunisten utan vassa armbågar”, *Land* nr 45, 9 nov 1973.

⁷⁰ Hermansson 1993, s. 213f.

Till skillnad från sin föregångare betraktade Hermansson den livliga och frispråkiga debatten i partiet ”som ett naturligt inslag i varje politiskt partis förberedelse av en kongress och som ett naturligt inslag i varje partis liv”. Den är ingalunda avslutad i och med kongressen utan ”kommer att fortsätta om viktiga frågor i vårt parti”, därför att: ”sluta att debattera gör man först på gravens brädd, så länge det finns problem att lösa så måste man ha debatt, diskussion och överläggningar i ett parti. Det finns ingen annan metod att knäcka frågorna.”

Första reaktioner

Presskommentarerna om partiledarskiftet var blandade — med en tydlig skiljelinje mellan borgerlig-liberal och socialdemokratisk partifärg. Enligt den liberala *Göteborgs-Posten* gjorde den nye kommunistiske partiledaren ”ett sympatiskt intryck” och han beskrivs som ”en mästerlig talare”. Medan *Handelstidningen* (fp) sade sig inte bli förvånad om frigörelsen från Moskva skulle komma att markeras i den kommunistiska förkunnelsen under de närmaste åren, siade *Dagens Nyheter* om de svårigheter och det motstånd som Hermanssons förnyelseförsök skulle frammana:

Vad partiet kan vinna i intellektuell skärpning och politisk anständighet, om det slår in på en självständigare linje än hittills, riskerar det förlora både i anslutning från den kärva gammalkommunismen i översta Norrland — som visat måttlig förtjusning inför det enhälliga nyvalet — och i dragningskraft på sådana som brukar lockas just av kommunismens färdiga svar på alla frågor och lösningar på alla samhällsproblem.

Som andra borgerliga tidningar räknar även *Skånska Dagbladet* (c) förhoppningsfullt med att ”Hermanssons val till kommunistisk partiledare utgör ett hot mot Tage Erlander”.

Den senare uppfattningen delades även — uttalat eller ej — av socialdemokratiska tidningar, och detta är också anledningen till att deras kommentarer mer än de borgerligas präglades av den invanda antikommunistiska retoriken. Hermansson blir enligt *Värmlands Folkblad* (s) en betydligt svårare motståndare än den ”tungfotade och dogmatiska Hagberg”, men han hade enligt tidningen ändå samma handikapp som andra kommunistledare:

I hans uppgifter ingår skyldigheten att försvara allt vad ryssarna gör, att vara PR-man för dem i alla väder. Nu säger visserligen Hermansson att han och hans parti självständigt kommer att ta ställning i olika frågor, men det brukade hr Hagberg också säga, så det kan man inte fästa sig så värst mycket vid.

Aftonbladet (s) tillskrev Hermansson ett ”mästerskap på det dubbelbottnade fikonspråk som är kommunisternas — där ord som demokrati och socialism betyder något helt annat än i vanligt anständigt språkbruk”. Denna hans egenskap kan ”komma att innebära ett ökat krav på bevakning mot kommunismen, ett skärpt behov av analys och avslöjande”. Som så ofta var tonen skarpast i *Stockholms-Tidningen* (s). Under rubriken ”Trojna Moskva” avkunnades följande dom över den just valde partiledaren:

Chrusjtjovs utsända till Sveriges kommunistiska kongress kan vid hemkomsten rapportera till sin höge uppdragsgivare — vad han säkert visste förut [...] att den nyvalde ordföranden C H Hermansson inte tänker bli en svensk Aksel Larsen. Som hittills kan Chrusjtjov liksom tidigare Stalin räkna med absolut lojalitet och troget stöd [ ] av svensk-kommunisterna åt Moskvaledning av den internationella kommunismen. [ ]. Hermansson är med andra ord Linderots och Hagbergs säll i kapprock. Förnyelsen kommer bara att bestå i intellektuellt elegantare svepningar i den taktiska kappföringen.⁷¹

Undantaget från dessa ideologiskt fördomsfulla socialdemokratiska kommentarer var Kaj Axelssons artikel i *Aftonbladet*. Tack vare Hermanssons tillmötesgående kunde han redan på

---

⁷¹ *Stockholms-Tidningen* 7/1 1964.

morgonen efter valet presentera ett politiskt porträtt av den nye ordföranden. Under rubriken ”Kommunisterna slår in på en nationell linje” betonade han: ”Under alla omständigheter torde det vara klart att Hermansson inte kommer att bjuda på några återfall i detta att ha Moskva som modell för allt handlande.” Han framhävde att den nye ordföranden ”underströk mycket starkt på kongressen att det är i svensk miljö, ur svensk folkrörelsetradition och med svenska metoder han vill forma partiets politik”. Han fortsatte sedan:

Vad man kan säga är att han inte är buskagitator, det ligger inte för politics magister Hermansson. [...] Inte minst TV-publiken har kunnat konstatera den saken. Både i valdebatter och i det nyttiga programmet Nya kammaren — som han får lämna nu efter upphöjelsen — har han gärna hållit sig till de små bokstäverna och de små gesterna.⁷²

Varför valdes Hermansson?

Hermansson var inte oomstridd i partiledningen. Han hade under många år, och förstärkt sedan 1956, i den interna partidebatten hyst från majoriteten avvikande uppfattningar i viktiga frågor. Varför valdes han ändå?

Den viktigaste orsaken var utan tvivel att partiet under Hagbergs ledning hamnat i en djup och omfattande kris, och att de allra flesta medlemmarna också var medvetna om situationens allvar. Mer eller mindre djupgående förändringar var nödvändiga. Den insikten påskyndades genom hotet från de kretsar inom och utanför partiet som sympatiserade med tanken på eller engagerade sig i processen för att bilda ett folksocialistiskt parti även i Sverige. I denna objektiva situation fanns det egentligen inga personella alternativ till Hermansson. Ingen stod såsom han genom sitt långa medlemskap och innehav av framträdande positioner i partiet för en viss kontinuitet, och som samtidigt förkroppsligade *möjligheten* av ett annorlunda parti, av de socialismens och kommunismens *verkliga* ideal, som han själv hyllat i sitt kongresstal, ideal som fanns där, men som hade kvävts eller förvrängts genom partiets pragmatiska politik och mekaniska försvar av allt som skedde i öst. Det fanns ingen som genom sina egenskaper och kvalitéer hade förvärvat sig sådant anseende i stora — men ingalunda alla — delar av partiet och — vilket var nästan lika viktigt — även utanför partiet.

I en senare artikel i *Socialistisk debatt* framhöll Ingemar Andersson att Hermansson ”valdes till ordförande på den hållning i frågan om partiets självständiga roll som man visste han företrädde”. Det är inte heller ”orimligt att hävda” att han valdes för att han tidigare än andra dragit de rätta slutsatserna av 'uppgörelsen med personkulten'.⁷³ För många var detta utan tvekan det främsta motivet att välja Hermansson. Andra tvingades däremot att satsa på honom trots hans betoning av partiets självständiga roll.

När Hagberg på kongressen skulle motivera partistyrelsens val av Hermansson nämnde han först och främst hans ”vetenskapliga ambitioner ni alla känner, och som har gjort så viktiga bidrag för att öka förståelsen för de problem vi möter i det land vi lever i”. Han hade redan 1943 lagt fram sin undersökning *Det monopolkapitalistiska Sverige* som kunde tillhandahålla ett vetenskapligt grundat material för partiets första programdiskussion året därpå. Femton år senare, 1958, då han delade ansvaret för *Ny Dag* med Gustav Johansson, tog han under en tid tjänstledig för att skriva färdig boken *Koncentration och storföretag* som utkom året därpå. Tre år senare begärde han åter tjänstledighet från *Ny Dag* för att på ett ännu grundligare sätt belysa den ökade ekonomiska maktkoncentrationen i Sverige. Resultatet blev boken *Monopol och storfinans* som utkom 1962. I en recension berömde ekonomhistorikern och partikamraten Bo Gustafsson den nya boken som

⁷² *Aftonbladet* 6/1 1964.

⁷³ Ingemar Andersson, ”1964 års kongress”; *Socialistisk debatt* nr. 28 (1977), s. 48.

”det enda utförliga och uttömmande som över huvud taget har publicerats i detta ämne i vårt land”. Den var ”en gåva till den svenska arbetarklassen och dess intellektuella, en gåva att ösa ur och ett instrument att bruka i en tid, då den politiska och ideologiska kampen mot storfinsan och dess redskap inom arbetarrörelsen är huvuduppgiften”.⁷⁴ Göran Therborn skrev senare om *Monopol och storfinans* att ”dess analys av de 'femton familjerna' kom att väcka stort uppseende och kom att bana väg för statliga offentliga utredningar om ekonomisk maktkoncentration”. Boken gav också en vetenskaplig grund för den politiska strategin mot ”storfinsan” som partiet sedan kom att utveckla under Hermanssons ledning. ”Vid en historisk genomlysning av det svenska 60-talet”, bedömde Therborn, ”framstår dessa Hermanssons arbeten som den svenska marxismens tyngsta analytiska bidrag”. *Monopol och storfinans* var ”den tidens mest inträngande verk av marxistisk samhällsforskning”.⁷⁵

Men innan han valdes till ordförande hade hans böcker endast uppmärksammats i partiet och bland närstående intellektuella. Som Hermansson själv påpekar i sina *Minnen* fick de inga recensioner i den dominerande borgerliga och socialdemokratiska pressen: ”Det var under det kalla kriget. Ett begrepp som 'storfinsan' ansågs vara ett kommunistiskt ord som inte borde användas i den offentliga debatten?” Så småningom uppstod emellertid ett visst intresse för hans tes om dessa ”femton familjer”. Det definitiva genombrottet skedde kanske när statsminister Erlander någon gång på 1960-talet i en riksdagsdebatt talade om de femton familjerna vilka — ”som alla vet” — har ett starkt inflytande i svenskt näringsliv. ”Det var första och enda gången”, kommenterar Hermansson Erlanders uttalande, ”jag skrattat högt i Sveriges riksdag. Man måste förstå min reaktion rätt. Mina undersökningar hade förtigits och resultatet sänkts under jorden. Nu förklarades det plötsligt vara allmänt känt och omfattat i ett uttalande av landets statsminister!”⁷⁶

Hagberg nämnde i sin motivering också att Hermansson ”under ett riksdagsår visat så stora egenskaper även såsom partiets parlamentariske företrädare”. Hans sätt att framträda i riksdagen hade snart uppmärksammats av både press och allmänhet. Enligt *Expressen* gled han ”snabbt in i en faktisk kronprinsroll. Han framträdde som partiets talesman när Hagberg höll sig borta ibland för att undgå smäleken av att Hermansson uppträdde som partiets talesman också när han var närvarande.”⁷⁷ Och *Göteborgs-Posten* framhävde:

Redan under sin första riksdag har han blivit uppmärksammad på ett helt annat sätt än vad som annars är vanligt för kommunisterna. När en representant för denna meningsriktning bestiger talarstolen tar riksdagsledamöterna lunchpaus. Så har det alltid varit. Det gör de inte när herr Hermansson talar. Även T V - och radiopubliken kommer att lyssna.⁷⁸

Hermansson påpekar i sina *Minnen* att han ”kom att tillhöra den första TV-generationen bland politikerna”. Han hade under hösten 1963 blivit uppmärksammad i TV-programmet ”Nya kammaren” som en sakligt argumenterande, lågmäld men ändå bestämd debattör. Ledaren för programmet, Ivar Ivre, hade ”lyckats gissa rätt på de nya partiledarna i alla partier utom högern. I detta program hade jag alltså debatterat med Palme, Fälldin och Helén.”⁷⁹ I både riksdags-, radio- och TV-framträdanden hade han, enligt tidningen *Se*, blivit uppmärksammad som en ”utpräglat intellektuell kommunist” och som ”en elegant debattör och respekterad för sitt stora kunnande”. Hade han inte haft beteckningen (k) efter sitt namn, sammanfattar *Se*, ”skulle han säkert inneha

⁷⁴ Bo Gustafsson, ”Monopol och storfinans”, *Ny Dag* 21/11 1962.

⁷⁵ Therborn 1983, s. 112 och 131f.

⁷⁶ Hermansson 1993, s. 159.

⁷⁷ ”Hilding Hagberg går. 'Rike' Hermansson blir ny partichef för kommunisterna”, *Expressen* 13/11 63.

⁷⁸ *Göteborgs-Posten*, 7/1 1964.

⁷⁹ Hermansson 1993, s. 220.

en toppbefattning i samhället.”⁸⁰

Det kan alltså inte förvåna att Hermanssons val till partiordförande bejublades av den överväldigande majoriteten av kongressledamöterna trots misstänksamhet, förbehåll och motstånd hos fortfarande starka och inflytelserika grupper inom den centrala och regionala funktionärskadern.

Hermanssons politiska projekt

Proletär internationalism på nya grundvalar

Det dröjde till mitten av februari 1964 innan SKP fick ett fungerande arbetsutskott. Vid första mötet med den nya partistyrelsen under själva kongressen, där Hermansson utsågs till ordförande, hade man inte hunnit med uppgiften att välja ett nytt AU — på grund av ”tidsnöd”, som Fritjof Lager uttryckte det. Enligt Hermansson fanns det emellertid flera skäl till detta. Det första var att man inte hunnit förbereda valet eftersom det länge varit oklart vem som skulle bli ordförande. Men det avgörande var ”det utbredda missnöje som ute i distrikten fanns med arbetsutskottets och particentralens verksamhet”. Därför tillsattes på PS-sammanträdet under kongressen en kommitté med 5 medlemmar för att förbereda AU-valet som skulle äga rum på andra PS-sammanträdet 15-16 februari. I kommitténs uppdrag ingick också ”att ställa förslag om formerna för samverkan mellan particentralen och distrikten”. För att stärka denna samverkan beslöts vid PS-sammanträdet i februari att förutom ett ordinarie AU med elva medlemmar också välja ett utvidgat sådant med ytterligare sju medlemmar. De senare skulle komma från partiets största distrikt.⁸¹

Det blev hårda diskussioner på detta PS -möte om den av 5-mannakommittén föreslagna parti-sekreteraren Erik Karlsson och om de elva platserna i ordinarie AU. Karlsson, en ledande partifunktionär sedan före andra världskriget, valdes slutligen och avlöste därmed Hilding Hagbergs son Harry. Karlsson kom att arbeta lojalt vid Hermanssons sida. Meningarna var också delade beträffande den nye chefredaktören för *Ny Dag* Per Francke. ”Horribelt dumt” fann Fritjof Lager, John Takman m.fl. att Knut Olsson inte nominerades till återval som ledamot av AU. Olsson hade kanske ändå kommit med i AU om han inte ”i vredesmod och obetänksamt av sagt sig återval”.⁸² På det nya AU:s första sammanträde dagen efter Ps-mötet valdes ett partisekretariat bestående av Hermansson, Erik Karlsson och Fritjof Lager.

Dessa första diskussioner visade att det redan från början fanns två grupperingar i partiledningen. Striden om AU:s sammansättning gällde enligt Hermansson inte främst personfrågor, utan politiska frågor: ”Man kunde inte på en gång nyorientera partiets politik och arbetsmetoder i vissa avseende, och samtidigt låta allt bli vid det gamla. Det var detta motsättningen främst gällde?”⁸³

Ett speciellt problem för Hermansson var hans företrädare, som ju satt kvar i arbetsutskottet. Under ett antal år kring 1950, berättar Hermansson i sina *Minnen*, hade han upplevt hur den avgående partiledaren Linderot placerat sig vid sammanträdesbordets andra kortända mitt emot den nye partiordföranden Hagberg. ”Det hela blev till ett slags övervakning, som kunde vara nog så irriterande. På ett likartat sätt blev det nu mellan Hilding Hagberg och mig. Han satte sig vid

---

⁸⁰ *Se*, 26/9 1963.

⁸¹ ”1967 års partikongress: Intervju med CH Hermansson”, *Socialistisk debatt* nr 28

(4/1977), s. 50.

⁸² *Se* Lagers anteckningsbok, 26/2 1964.

⁸³ ”1967 års partikongress: Intervju med CH Hermansson”, *Socialistisk debatt* nr 28 (4/1977), s. 51.

sammanträdesbordet där Linderot hade suttit.”⁸⁴

Den första allvarliga striden kom hösten 1964. Men fram tills dess hade Hermansson redan hunnit uträtta en hel del.

Nu på våren, när partiet äntligen fått en — något så när — fungerande ledning, kunde Hermansson våga sig på den omtalade, men än så länge endast i sina grunddrag formulerade och förstådda socialistiska förnyelseprocessen. Det första han tog itu med var att förverkliga de ”synpunkter på våra 'utlandsförbindelser'” som han redan lagt fram på CK-mötet i november 1962 och som då stött på kompakt motstånd. Det gällde att ställa den 'proletära internationalismen' på nya grundvalar. Denna internationella uppgift var en nödvändig förutsättning för att kunna utveckla och omsätta förnyelseprocessen på den nationella arenan. Dessa båda sidor hörde i själva verket ihop, betingade varandra. Men Hermansson skulle snart upptäcka att det inte heller nu, när han hade blivit ordförande, var helt smärtfritt att bli av med ”den sovjetiska ryggsäcken”.⁸⁵

I mitten av mars beslutade arbetsutskottet om ett djupgående brott med partiets traditionella 'utlandsförbindelser'.⁸⁶ Det skulle vara slut med gratis eller subventionerade semesterresor i partiets regi till socialistiska länder eller med den speciella form av 'partidiplomati' man dittills sysslat med, det vill säga med partiets förbindelser med socialistländers ambassader. Hermansson var visserligen som hittills inställd på att ha vänskapliga partirelationer med alla andra kommunistpartier — både i öst och i väst — men man skulle inte längre upprätthålla några som helst relationer till statliga organisationer och institutioner tillhörande de socialistiska länderna eller att delta i evenemang av statlig karaktär. I slutet av året reste partisekreteraren Erik Karlsson till Berlin för att informera SED om SKP:s nya kurs. Huvudbudskapet var att all form av ”finansiellt stöd från socialistiska länder” skulle upphöra. Därför ansågs precis de åtgärder vara nödvändiga som Hermansson föreslagit två år tidigare men som då röstats ned.”⁸⁷

När det sovjetiska kommunistpartiet på våren 1964 föreslog en ny kommunistisk världskonferens i uppenbart syfte att fördöma de kinesiska partiledarna tog arbetsutskottet ett beslut som enligt Jörgen Hermansson innebar att SKP för första gången ”gick emot Moskva”.⁸⁸ AU beslöt att göra ett ”offentligt uttalande i form av intervju med Hermansson”. Samtidigt som han i denna 'intervju' tillbakavisade ”såsom ogrundad” den kinesiska kritiken mot den fredliga samlevnaden och mot möjligheterna av en fredlig väg till socialismen framhöll han beträffande den av ryssarna föreslagna världskonferensen att han inte trodde på ”ändamålsenligheten härav i nuvarande läge. Ställningstagandet till de principiella frågor som länge diskuterats måste tillkomma varje lands kommunistiska parti och vi kan inte inse att enighet i dessa frågor ernås snabbare eller lättare genom en sådan konferens.”⁸⁹

I ett pressmeddelande i slutet av oktober betonade Hermansson att partiets internationella förbindelser inte fick begränsas till kommunistpartierna utan måste ställas på en mycket bredare basis: ”Kommunistiska partiet är solidariskt med alla krafter som kämpar för fred, nationell självständighet, demokrati och socialism. Det vill under lämpliga former utbyta erfarenheter och synpunkter med representanter för dessa krafter som led i ansträngningarna att vidga sitt synfält och bekämpa nationell självtillräcklighet.”⁹⁰ På partistyrelsemötet den 30 oktober förtydligade

---

⁸⁴ Hermansson 1993, s. 214f.

⁸⁵ Ibid., s. 186.

⁸⁶ Se AU 16/3 1964.

⁸⁷ Ausführungen des Gen. Erik Karlsson (16.12.64), DY 30/I V 2/20/1005.

⁸⁸ J. Hermansson 1984, s. 212.

⁸⁹ AU-möte 20/4 1964.

⁹⁰ [Hermansson], Pressmeddelande från partistyrelsemöte 30 oktober 1964, i Hermanssons privatarkiv, pärm 1964:1.

han att partiets internationella kontakter inte är ”bundna inom partigränser”. Förutom samarbete med kommunistiska, vänstersocialistiska och — ”om det är möjligt” — med socialdemokratiska partier, är det särskilt viktigt att upprätta och fördjupa kontakterna med ”de nya staternas befrielseströrelser”. Som lämpliga former för dessa internationella kontakter nämnde han ”studiebesök, konferenser om konkreta frågor och ämnen, öppna debatter”. Däremot sa han sig vara ”tveksam om nyttan av allmänna deklARATIONER” som brukade vara vanliga på de kommunistiska världskonferenserna. Helt allmänt ansåg han samarbete västerut vara viktigare och politiskt nyttigare än österut eftersom partierna i väst — och vänsterrörelsen i stort — brottades med liknande politiska problem som det egna partiet och vänsterrörelsen i Sverige.⁹¹

Under våren 1964 initierade Stockholmsledningen för partiets ungdomsförbund Demokratisk Ungdom (DU) en diskussion som dokumenterade att den traditionella tolkningen av partiets ’proletära internationalism’ höll på att omvärderas. Under rubriken ”Stockholms DU frågar: Finns boken?” citerade *Ny Dag* i slutet av mars ur ett öppet brev som DU riktat till Sovjetunionens kommunistiska ungdomsförbund (Komsomol), i vilket det hänvisas till en sovjetisk bok med titeln ”Judendom utan försköning”. Officiellt framställdes boken som ett inlägg i religionsdebatten och som en argumentation mot sionismen. Men de utdrag ur verket som publicerats i svensk press, kritiserar DU, ”har haft ett otäckt drag av antisemitism”.⁹² *Expressen* tolkade brevet ”som ett tecken på att de mot Moskva oppositionella svenska kommunisterna vågar sig fram sedan hr Hermansson blivit kommunistpartiets ledare”.⁹³

John Takman, som alltid uppfattat sig som partiungdomens vise mentor, riktade ett ilsket brev till initiativtagarna och skickade en kopia till Hermansson — kanske i förhoppning om att denne också skulle ta ungdomarna i örat. Takman ansåg att det i det öppna brevet ställts ”perfida frågor” till de sovjetiska kamraterna och att det fabulerats om ”påstådd rasdiskriminering i Sovjetunionen”.⁹⁴ Hilding Hagberg tackade sin ”vän och kamrat” för initiativet som han ansåg vara ”i högsta grad nyttigt” mot dem som skapar ”en smutsig publicitet från socialismens fiender” och som ”kan åstadkomma stora skador om den inte bevakas”.⁹⁵ Sture Ring, ordförande för DU Storstockholm, tillbakavisade anklagelserna om att det öppna brevet skulle vara ”skrivet med några insinuanta baktankar”. Brevet uttryckte ”våra ärliga meningar” och det sändes öppet ”för att vi bedömde det nyttigt för den kommunistiska rörelsen såväl i Sverige som i Sovjetunionen — och inte för att vi ville göra oss märkvärdiga på något sätt”. På Takmans invändning att det fanns hundrafalt värre saker att peka på i kapitalistiska länder svarade Ring:

Men vad som upprörde oss var att det gällde ett socialistiskt land. [...] Vi vet — eller rättare sagt vi har lärt oss — att även i ett socialistiskt samhälle kan det göras missgrepp och förekomma förtryck. Historien har gett oss bittra erfarenheter, som vi vill försöka lära oss något av. Inget kommunistiskt parti ställde sig under Stalineran kritiskt till de icke socialistiska tendenserna i Sovjetunionen. Man förutsatte att förhållandena där alltid var de bästa. Nu vet vi bättre.⁹⁶

Hermansson försvarade ungtkommunisterna — både i det konkreta fallet och principiellt. Han hade själv länge trott, förklarade han,

att man kunde framträda politiskt och som medlem av ett kommunistiskt parti och väsentligen bara intressera sig för problemen i Sverige och den övriga icke-socialistiska världen, d.v.s. i huvudsak avstå

⁹¹ Anförande på PS-möte 30/10 1964, manus i Hermanssons privatarkiv, pärm 1964:1.

⁹² *Ny Dag* 25/3 1964.

⁹³ ”Öppet brev (k)”, *Expressen* 26/3 1964.

⁹⁴ Takmans brev till DU Storstockholm, 25/3 1964; se även hans brev till Bo Hammar och Svengöran Dahl, 27/3 1964.

⁹⁵ Brev till Takman, 2/9 1964, i Takmans privatarkiv.

⁹⁶ Brev från DU Storstockholm (Sture Ring, ordf.) till Takman 9/4/1964, i Takmans privatarkiv.

från omdömen för och emot utvecklingen i de socialistiska staterna (i den mån man inte av omständligheterna tvingats till sådana). Denna inställning visade sig vara ohållbar. Det blev nödvändigt att ta ställning till vissa företeelser och att göra det offentligt. Vad som händer i ett socialistiskt land och i ett kommunistiskt parti måste värderas med samma öppenhet som vad som händer i andra länder och i andra partier. En annan attityd leder till dubbel bokföring och förlust av förtroende hos allmänheten.⁹⁷

Hösten 1964 hade han för första gången som ordförande anledning att konkret omsätta de nya principerna. När Nikita Chrusjtjov avsattes i oktober 1964 kritiserade Hermansson offentligt det sätt på vilket detta skett. I ett uttalande till TT konstaterade han att det hos många

framkallat bestörtning, att ombytet på de ledande posterna i Sovjetunionen försiggått under sådana former. Man har svårt att acceptera att en person ena dagen är landets ledande politiker, den andra dagen försvunnen. Det är möjligt att element från personkultens system länge släpat med i maktutövningen, men de förefaller även ha spelat en roll vid det senaste personskiftet. En mera öppen diskussion skulle skapa större förutsättningar för en saklig bedömning av sovjetisk politik och därmed för ökat internationellt förtroende.

När Chrusjtjov tidigare samma år var på Sverigebesök hade Hermansson fått en förfrågan om han ville träffa honom enskilt, ute på Haga slott där han bodde. Men han avböjde. ”Det var också”, kommenterar han i sina *Minnen*, ”en markering av att 'den speciella relationen' upphört.”⁹⁸

Efter att redan hösten innan ha beslutat om att upphöra med skolnings-verksamheten i DDR tog AU i mitten av mars ett liknande beslut beträffande motsvarande verksamhet i Sovjetunionen.⁹⁹ I september köptes Syninge f.d. ålderdomshem av Sjuhundra kommun för 150 000 kronor och i början av mars 1965 invigde Hermansson s K P:s ”kursgård Syninge”. Han ”framförde Sveriges kommunistiska partis tack till huvuddonator G Greiff med familj för deras insats”.¹⁰⁰ Vad var deras insats? Jo, hela köpeskillingen för förvärvet av den nya 'svenska' skolan kom faktiskt som en gåva från Greiffs omtvistade affärsverksamhet med DDR och andra socialistiska länder, som en gång startats på partiets initiativ.¹⁰¹ Som synes — och som svårigheterna i hela förnyelseprocessen sedan skulle intyga — var det inte alls så enkelt att springa ifrån den egna historien och försöka börja om från noll. De huvudsakliga inblandade i partiets affärsverksamhet med de socialistiska länderna, Georg Greiff och Knut Tell, fortsatte verksamheten även efter 1964, men nu på privat basis. Enligt John Takman förklarades Tell — mellan 1956 och 1962 SKP:s partisekreterare — av Hermansson som *persona non grata* i partiet.¹⁰²

Mot bakgrund av den dittills genomförda omläggningen av partiets utlandsförbindelser kunde Hermansson i ett pressuttalande efter höstens Ps sammanträde konstatera: ”Kommunisternas politiska alternativ har nu desto större förutsättningar som ingen längre behöver sväva i tvivelsmål om partiets självständighet och bekännelse till en demokratisk väg för samhälls-omdaningen.”¹⁰³ Men som han senare påpekade när han refererade till detta uttalande var man ingalunda ”enig inom partiet och oenigheten gällde de avgörande frågor” som han då menade att ingen längre behövde sväva i tvivelsmål om: partiets självständighet och en — helt igenom — demokratisk väg till socialismen.¹⁰⁴

⁹⁷ Hermansson, ”Svar till Göran Therborn och Svante Foerster” i *Tidsignal* 12,1966.

⁹⁸ Hermansson 1993, s. 218.

⁹⁹ AU 16/3 1964.

¹⁰⁰ Se AU-möten 16/3 och 7/9 1964 och 8-9/3 1965.

¹⁰¹ Om affärs- och skolningsverksamheten se Schmidt 2002, s. 348ff.

¹⁰² Samtal med författaren 10/3 1997.

¹⁰³ Pressmeddelande från partistyrelsemöte 30 oktober 1964, manus i Hermanssons privatarkiv, pärm 1964:1.

¹⁰⁴ ”1967 års partikongress: Intervju med CH Hermansson”; *Socialistisk debatt* nr 28 (nr 41977), s. 53.

Den nedåtgående trenden bryts

Riksdagsvalet i september 1964 blev, med Hermanssons ord, ”en betydande framgång för det kommunistiska partiet. Den nedåtgående trenden bröts, partiet ökade sin andel av valmanskåren från 3,8 procent 1962 till 5,2 procent 1964. Röstetalet ökade från 155 000 till 222 000, dvs med 67 000 röster.”¹⁰⁵ Antalet kommunistiska mandat i andra kammaren ökade från fem till åtta. Utan tvekan spelade Hermanssons personliga insatser i valrörelsen en avgörande roll för denna framgång. Under en knapp månad avverkade han två dussin välbesökta valmöten i hela landet. Det fanns en uppenbar nyfikenhet på denne ovanlige kommunist. Speciellt uppmärksammade blev hans TV-framträdanden. Budskapet i alla framföranden var att det behövs ”socialistisk förnyelse i svensk politik”.

Arbetarrörelsens politik har hittills i huvudsak varit en social reformpolitik inom det bestående kapitalistiska samhällets ram. Den sociala reformpolitiken måste fortsätta med all kraft. Men lösningen av brännande problem kräver nu åtgärder av mera genomgripande slag: man måste börja ändra egendoms- och maktförhållandena i samhället.

”Om metallarbetaren Andersson och byggnadsarbetaren Pettersson skall få mera att säga till om”, förklarade han i ett TV-framträdande, ”måste Wallenberg, Wehtje, Johnson och Broström få mindre att säga till om. Man måste börja göra slut på storfinansens maktställning. Demokratin måste utvecklas och fördjupas, folkets majoritet måste få mera att säga till om.” Hans slutsats var: ”Det måste i svensk politik finnas ett parti med en klar socialistisk målsättning. Det är nu bara kommunisterna?” Till slut vände han sig direkt till TV-tittaren:

Vi säger till dej som stödde oss i det senaste valet, till dej som stödde oss någon gång tidigare, till dej som röstar för första gången: Kasta inte bort din röst! Rösta inte mot din övertygelse! Vill du ändra på den nuvarande politiken, vill du ha djävare tag, tänk efter vilket parti som företräder något nytt och friskt.¹⁰⁶

Inom partiet var bedömningen av Hermanssons insats enhälligt positiv. Till och med Takman ansåg att ”hans öppna, intellektuella sätt att bena upp frågorna måste göra ett starkt intryck på alla”. Han citerade en statskyrkopräst med ”en framstående position i svenska kyrkan” som tyckte att det var ”en väldigt fin karl ni har fått i ledningen”. Prästen berömde Hermanssons tolerans, hans personliga chosfrihet, äkthet och frihet från publikfrieri. För Takman var det ”uppenbart att många som tidigare varit massivt skeptiska till SKP tror vad CH säger, därför att de blivit övertygade om att han menar vad han säger”.¹⁰⁷

Takman var sannerligen inte ensam i sina positiva omdömen. Under rubriken ”Kårar för Erlander” kommenterade *Dagens Nyheter*:

Om kommunisterna vid sin senaste partikongress eftersträvade att välja en partiledare för TV-åldern lyckades de verkligen. C-H Hermansson är på väg att skaffa sig en position hos TV-tittarna som bara en partiledare som Jarl Hjalmarson i sina bästa stunder tidigare har haft. Inte minst tycks han vinna sympati hos kvinnorna med sitt mjuka och behagliga men ändå bestämda uppträdande.

Hos Tage Erlander och övriga ledande socialdemokrater bör kalla kårar dra utefter ryggraden varje gång han får möjlighet att uppträda i TV-rutan och värva proselyter.¹⁰⁸

Erlander var både överraskad och irriterad. Kommunisternas framgång hade ingen räknat med.

---

¹⁰⁵ Ibid., s. 52.

¹⁰⁶ TV-framträdandet 11/9 1964, manus i Hermanssons privatarkiv, pärm 1964a.

¹⁰⁷ Takmans brev till SKP 11 och 17/9 1964.

¹⁰⁸ DN 25/10 1964.

Sifos förvalsundersökning prognostiserade 3,7 och SCB endast 2,8 procent för dem.¹⁰⁹ När SAP:s partistyreelse behandlade valet tvingades Erlander konstatera att partiet hade förlorat den egna majoriteten i riksdagen och att ”vi har förlorat valet till kommunisterna, om man kan tala om en förlust”. Orsaken till detta var enligt honom att partiledningen i valrörelsen inte insett ”de faror” som hotade från avtals- och prisrörelsen och ”då fick kommunisterna sin chans”. Han anklagade Hermansson för att ha utnyttjat ”den situation som inträffade på ett utomordentligt fräckt sätt. Så får det inte gå till i framtiden. Vi måste bevaka honom bättre än vi gjorde nu.” Erlanders slutsats av ”kommunisternas relativa framgång” var att kampen mot dem måste koncentreras på avtals- och prisrörelsen. Flera talare instämde och beklagade att Hermansson inte bättre bemöttes dessa frågor, medan andra, som till exempel Åke Zetterberg, varnade för att reducera hotet från ett förnyat kommunistparti till enstaka konkreta frågor: ”För första gången har vi i vårt land fått ett parti av typ socialistiskt folkparti i Norge och Danmark, alltså ett vänsterparti som ter sig så radikalt att en arbetare kunde rösta med det.” Finansministern Gunnar Sträng kände sig kallad att återföra utmaningen för socialdemokratin från vänstersocialistiska drömmar till den traditionella, invanda fördelningspolitiska pragmatikens säkra mark: ”Även om jag har en känsla för det ideologiskt intressanta och effektfulla i visionerna, i de djärva målen, har jag personligen den uppfattningen att det är klokast att dämpa ner visionerna och de djärva målen i någon mån.” Ingemund Bengtsson tog hotet från vänster på större allvar när han sade sig blivit ”lite orolig” när han ”hörde finansministern tala om de djärva målen”. Han beklagade bristen på sådana i den egna rörelsen och manade: ”Nu måste vi genast klara ut hur vi skall tackla de här målen, och det måste hända någonting som vi kan peka på.”¹¹⁰

Den socialdemokratiska partiledningen reagerade i enlighet med Erlanders och Strängs jordnära rekommendationer. Mot bakgrund av den ”tankeställare” som kommunisternas framgång medfört bedömde partiets verkställande utskott ”det som angeläget att partiet och landsorganisationen snarast går ut med en bred och planmässig facklig-politisk offensiv”. Man beslutade att tillsätta en arbetsgrupp — även kallad ”kommunistgruppen” — ”med uppgift att noggrant följa den kommunistiska propagandan samt föreslå åtgärder att motverka den. Även LO ska uppmanas att utse ledamöter i arbetsgruppen.” Resultatet blev ”SAP-LO-kampanjen RÅDSLÅG 65”.¹¹¹

Hermansson själv nämnde på partistyreelsemötet i slutet av oktober tre orsaker till valframgången. Förutom de konkreta frågorna priser, hyror och skatter framhöll han att partiets ”paroll om socialistisk förnyelse, särskilt inom den ekonomiska politiken, vann betydande gehör” och att partiet framstod alltmer som en självständig organisation i förhållande ”till utlandet (SU etc.)”. Med denna framgång i ryggen kunde Hermansson också betona att svanspolitikens tid var förbi och att det var missvisande att beteckna kommunisterna — så som Hagberg brukade göra — som tungan på vågen i riksdagen. ”En sådan beteckning”, förtydligade han, ”förutsätter att vårt parti i politiken skulle stå mellan de borgerliga partierna och socialdemokratin, vilket inte motsvarar de verkliga förhållandena?” Han klargjorde kommunistpartiets position i den svenska partikonstellationen:

Vårt parti har en klar socialistisk målsättning och verkar för att en sådan återigen skall vägleda hela arbetarrörelsen. Kommunisterna utgör vänsterpartiet i svensk politik. Vi vill i samarbete med andra progressiva krafter fördjupa och utveckla den svenska demokratin.¹¹²

¹⁰⁹ Svenska förvalsundersökningar 1955-1982, i SIFO/SAFO skriftserie nr 3 1982.

¹¹⁰ SAP-PS 2/10 1964.

¹¹¹ SAP-VU 19/11 1964 och PS 14/12 1964.

¹¹² [Hermansson:] Pressmeddelande från partistyreelsemöte 30 oktober 1964, manus, i Hermanssons privatarkiv, pärm 1964a.

Smolk i glädjebägaren

Trots det positiva valresultatet var partistyrelsemötet i månadsskiftet oktober/november 1964 ingalunda fyllt av odelad glädje och ännu mindre av någon uppbrotsstämning. Det präglades i stället av den första allvarigare meningsbrytningen inför öppen ridå mellan Hagberg och Hermansson. Den konkreta anledningen var egentligen odramatisk men på djupet handlade meningsmotsättningarna om två principiellt oförenliga uppfattningar beträffande förutsättningar och metoder för partiets verksamhet. På detta upphetsade partistyrelsemöte diskuterades ett problem som gång på gång dykt upp på dagordningen: partitidningarnas finansiella problem som ständigt rev svarta hål i partikassan och omöjliggjorde en utbyggnad av den övriga partiverksamheten. Men denna gång beslutades med 31 röster mot 9 att från och med nu rätta munnen efter den egna matsäcken, i stället för att som förut stoppa hålet med hjälp av öststatsrelaterade bidrag. Hade partiet inga egna medel för att ge ut en dagstidning så är enda alternativet att omvandla *Ny Dag* och *Arbetartidningen* i Göteborg till veckotidningar.¹¹³

Bland de nio som röstade emot befann sig Hagberg. Han använde sig nu för första gången av den metod som han tidigare brukade fördöma som 'brott mot partiets enhet, 'partifientligt, 'skadegörelse' eller liknande: Han polemiserade offentligt mot majoritetsbeslutet. Varför reagerade Hagberg så uppenbart 'anti-bolsjeviskt' mot den nya tidningsgiven? Reaktionen kan delvis förklaras genom den 'kulturkrock' mellan hans gamla och den nya politiska metod som hans efterträdare börjat introducera. Hagberg kunde inte förstå hur man frivilligt kunde avhända sig den politiska resurs som dagliga tidningar innebar. Han ville istället att partiledningen fullföljde de förhandlingar med SED som han redan inlett två år tidigare. När en SED-delegation i oktober 1962 uppehöll sig i Stockholm för att i hemliga överläggningar försöka reda ut allvarliga motsättningar med några svenska partifunktionärer som uppstått i samband med Östersjöveckan¹¹⁴, hade Hagberg på "ett mycket vänskapligt möte" tagit upp tidningsfrågan. Han nämnde det allvarliga problemet med "de mycket höga löner" som åsamkade partiförslaget stora ekonomiska problem. "För att kunna avskeda hälften av personalen", påpekade han, skulle partiet behöva "en ny teknisk utrustning, som kostar ca 340 000 kr".¹¹⁵ Hermanssons förnyelsekurs satte stopp för sådana lösningar, men — som vi senare ska se — endast beträffande *Ny Dag*.

Men det var inte bara tidningsfrågan som ledde till hetsiga diskussioner. Samma oenighet visade sig också vid valet av programkommissionen som skulle utarbeta ett nytt partiprogram i enlighet med 20:e kongressens beslut. Hermanssons mening var att alla tendenser inom partiet skulle ges plats i kommissionen för att söka finna gemensamma målsättningar och lösningar. De åtta namn som arbetsutskottet föreslog rymde således hela spektrumet från Bo Gustafsson på vänster- till Sven Landin på högerkanten. Men enighet kunde ändå inte uppnås och det kom till omröstning om AU:s förslag, som antogs med 32 röster mot 12. Hermansson valdes till kommissionens ordförande.

Oron i partiet fortsatte året ut, och Hermansson började undra "vart den socialistiska förnyelsen tar vägen när man tvingas helt ägna sig åt dessa interna spörsmål. Jag måste erkänna att utvecklingen efter valet i september för mej varit en stor besvikelse. Hur denna 'kris i partiet' framkallats och vilka krafter som varit verksamma är en mycket intressant sak att analysera."¹¹⁶

---

¹¹³ PS-plenum 30 oktober -i november 1964, Vpk A 2:12.

¹¹⁴ Se Schmidt 2002, s. 371f.

¹¹⁵ Empfang der Delegation des ZK bei Gen. Hagberg am 12.10.62, Sapmo-Ba, DY 30 2/20/298, dok 442.

¹¹⁶ Hermanssons brev till Takman, 11/12 1964, i Takmans privatarkiv, brevpärmar.